

KÁLVIN ÉS A SVÁJCI BIBLIKUSOK

BEVEZETÉS

Ebben az évben a Magyar Református Egyház Kálvin-évet hirdetett. Ez többek között azt jelenti, hogy megkezdik Kálvin János magyarra már régóta lefordított, egzegetikai műveinek kéziratban fekvő kiadását és a Bölcskei Gusztáv püspök vezette zsinat döntött *A keresztyén vallás rendszere* című dogmatikai művének újabb fordításáról és kiadásáról¹. Kálvin dogmatikájával, eucharisztia-tanával sokat vitatkoztak a magyar katolikus dogmatikusok, de egzegetikai művének áttekintésére még magyar katolikus szerző nem vállalkozott. Ezt a hiányt kívánja pótolni ez a tanulmány.

Kálvin János az egyik leghíresebb és egyik legműveltebb reformátor². Nevéhez fűződik a genfi egyház, mint „protestáns Róma” megszervezése³. Ennek ellenére nem vitán felül álló egyéniség⁴. Hírnevét beárnyékolja Szervét Mihály (1511–1553) pere, de híressé tette rendszerét Max Weber⁵, aki őt akaratlanul is a kapitalista gazdaság

1 Ugyan a Kálvin kiadó 1995-ben kiadta ezt a művet de a szövege régies és talán az újabb kiadások fényében a fordítást is lehet pontosítani.

2 A tanulmány készítésénél felhasznált irodalom Gánóczy S.-Scheld S.: *Kálvini hermeneutikája*. Kálvin kiadó, Bp 1997. Bray G.: *Biblical Interpretation Past and Present* Inter Varsity Leicester 1996. Saebo, M. *Hebrew Bible Old Testament. The History of Its Interpretation II*. Göttingen 2008. 428–451. *The Cambridge History of the Bible Cambridge III*. UP 1976. 87–90. McKim D.: *Dictionary of Major Biblical Interpreters* Inter-Varsity Nottingham 2007. 287–294. *The Cambridge History of Christianity Reform and Expansion 1500–1660* Cambridge UP 2007. 76–104.

3 1549 és 1587 kb. 8,000 üldözött Hugonotta menekült Franciaországból Svájcba, sokan Genfbe, ahol a leszármazottaik ma is gazdag bankárok.

4 Az 1900-ig róla írt anyag bibliográfiáját ld. Erichson, A.: *Bibliographia Calviniana* Niewkooop 1979 a következő periódus Niesel, W.: *Calvin-Bibliographie 1901–1959* Manchester 1961. ezt követő időszak Tylanda J. N. *Calvin Theological Journal* 6 (1971)156–193. kiadó Peter De Klerk. Kálvin műveinek kiadása *Corpus Reformatorum* sorozatban található Joannis Calvinii Opera quae Supersunt Omnia 52 kötet előbb Brunswick és Berlin: C.A. Schwetschke 1863–1900 (Reprint kiadás: New York és London Johnson, 1964.) Néhány kimaradt munka *Supplementa Calviniana* Neukirchen-Vluyn Vlg 1961 sköv. Parkers T.H.L. Római levél kommentár kritikai kiadása Leiden Brill, 1981. Ő egyébként az újszövetségi kommentárok kritikai kiadója is. A művek angol fordítása 1949-ben jelent meg az Eerdmannsnál.

5 Weber, Max: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Tübingen: J.C.B. Mohr 1934

fő ideológusának tekintette. Ugyan maga is fordított bibliai szövegeket franciára, de úgy nevét Biblia fordítás nem fémjelzi mint Luther Mártonét⁶, annak ellenére, hogy a francia Biblia fordításban szerepet játszott⁷. A hét szabad művészeti tanulmányozása után pap is lehetett volna, de előbb humanistaként Seneca *De Clementia* című művének kommentárja⁸ az első publikációja, majd jogi végzettséget szerez és csak eközben kezd el teológiával foglalkozni. Mégis a genfi teokratikus uralom megteremtőjének tekinthető. Katolikusok legtöbbször csak a *Institutio*, (vagy magyarul *A keresztény vallás rendszere*) című művével foglalkoznak⁹. Pedig hihetetlen aktív egyházszerzői tevékenysége mellett a legszorgalmasabb kommentátora a Bibliának, még Luther Mártont is maga mögé utasítva. Éppen ezért ebben a tanulmányban elsősorban a Biblia kommentátor Kálvinra szeretnék koncentrálni életrajzi események tükrében, illetve művét a svájci biblikusok munkáival összevetve.

A BIBLIA TANULÁSA ÉS KOMMENTÁLÁSA KÁLVIN ÉLETÉNEK FŐBB ESEMÉNYEI KÖZBEN

Kálvin János nem tekinthető szobatudósnak, ezért ha életközeli akarunk beszélni Biblia magyarázatáról, szükségesnek látszik röviden ismertetni az életét is¹⁰. 1509. július 10-én született Noyon-ban egy hatgyerekes család második gyermekeként. Mivel anyja korán meghalt, püspökségi javadalmakat kezelő apja újra házasodott. 1523-ban fiát Párizsba küldi tanulni. A Collège de la Marche-ban kedvenc tanára Mathurin Cordier,

6 Kommentárjaiban saját biblia fordítást készített, később ezekből állították össze a Kálvin bibliáját, mely nem azonos a Genf-i Bibliával.

7 1535-ös Bible d'Olivétan-féle Bibliához köze van, de azt csoport fordítja, ezért az ő szerepét nehéz tisztázni.

8 Calvin's Commentary on Seneca's De Clementia Leiden Brill, 1969.

9 A keresztény vallás rendszere Pápa 1909 fordították Ceglédi Sándor, Rábold Gustáv lektorálta Dr. Antal Géza és Borsos István. Később is kiadták (1995), de változatlan szöveggel.

10 **Életrajzát legkorábban** Béza T. írta meg melyet szerencsésen magyarra is fordítottak. Béza Tódor: Kálvin János élete. 1574. Ford. Rácz Kálmán. Pápa, 1908. Egyik legjobb életrajzi szakértője Parker, T. H. L.: Calvin: An Introduction to His Thought, London: Geoffrey Chapman, 1995. John Calvin, Tring, Hertfordshire, England: Lion Publishing plc, 1975., John Calvin: A Biography, Oxford: Lion Hudson plc, 2006. **A magyar nyelven is olvasható „Kálvin élete” irodalom viszonylag nagy számú:** Révész Imre. Kálvin élete és a kálvinizmus. Révész Imre Emlékalap Bizottság (1864). Újabb kiadás Kálvin János Kiadó, Budapest, 2009, Jancsó Sándor: Kálvin János élete és egyházpoltikája, Nagyenyed, 1894, Irwin C.H.: Kálvin János, az ember és munkája, Budapest, 1927, Kónya István: Tanulmányok a kálvinizmusról, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, Gyökössi Endre: A lelkipogó Kálvin, Budapest, Református Zsinati Iroda, 1986, Dékány Endre: A pedagógus Kálvin, Budapest, Református Zsinati Iroda, 1987, Béza Theodor: Kálvin János élete, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1998 Bolyki János (szerk.), Válogatás Kálvin János műveiből, Kálvin Kiadó, Budapest ? Cadier, Jean: Kálvin, egy ember Isten igájában, Budapest, Magyar Református Egyház, 1994, Czine Mihály: A kálvinizmus vonzásában, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1999, Dr. Huszár Pál: Kálvin János élete, teológusi, reformatori és egyházszerzői munkássága (1509-1564), W. van't Spicker: Kálvin élete és teológiája, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2003.

de tanult a Collège Montaiguban is, amiről hallgat. Itt talán a „devotio moderna” képviselőit hallgatta 1528-ig, majd Orleansban jogot. Brouge-ban Andreas Alicat¹¹ és Pierre de l'Étoile tanítványa és 1531-ben kezd csak teológiát tanulni, amikor édesapja meghal.

1531–1533 között fordulat áll be életében. A Collège de France-ban héber nyelvet és teológiát tanul¹². 1532-ben még befejezi a jogi tanulmányát Orleansban és diplomát szerez. 1532-re tehető a megtérése, melynek pontosabb időpontja ismeretlen. Nicolas Cop párizsi rektor társaságában tűnik fel 1533-ban, ekkor már felszentelt katolikus pap, de egy humanista tanévnyitó beszéd miatt, melyet egyesek szerint Kálvin írt¹³, együtt menekülnek I. Ferenc haragja elől.

1534–1536-ban a menekülő Kálvin szerencsés patrónusokat talál. Használja Louis du Tillet kanonok könyvtárát, ahol 1534 telén az *Institutio* anyagát gyűjti. Május 4-én tér vissza szülővárosába Noyonba, hogy átvegye örökségét és szakítson a katolikus egyházzal, hiszen fölszentelt katolikus pap volt. 1534. október 17-én a lutheránusok falragaszokkal tiltakoznak a katolikus mise ellen Párizsban. Ugyanakkor királyi parancsra máglyán égetik meg Étienne de la Forge zsebkendő kereskedőt, mivel Luther műveit terjesztette. Noyonban is tüntetések voltak ekkoriban, és nem tisztázott, hogy ezek kapcsán Kálvin is megjárta volna rövid időre a börtönt. Mindenesetre menekül Metzen, Strassbourgon át Bázalbe, és vele menekül Du Tillet is. Ekkoriban Martinus Lucianus álnéven ír.

1535. augusztus 20-án jelenik meg először az *Institutio Christianae Religionis* („A keresztény vallás rendszere”), melyet Bázalben ad ki és I. Ferenc francia királynak ajánlj¹⁴. Az 1536-os évet Ferrarában tölti, Renée hercegnő kastélyában, aki ugyan XII. Lajos francia király leánya, de előszeretettel rejteget udvarában humanistákat és reformátorokat. 1536 júniusában visszatér Noyonba családi ügyeket intézni, majd Strassbourgba és Genfbe távozik.

1536–1538-ig tart az első reformatori ténykedése Genfben, melyet Guillaume Farel (1489–1565)¹⁵ tüzes prédikációja hatására vállal. Erről a kényszerről úgy vall: „mintha

11 Őt annyira nem szerette, az utóbbi védelmében viszont fellépett.

12 Ez csak feltevés, nincs biztos adatunk, lehet hogy Straßburgban tanult.

13 Ezt manapság nem tartják, humanista beszéd volt és Luther Postillákat idézett Cop.

14 Kiadva latinul 1536, 1539, 1559 Bázal. Francia kiadás 1541-ben, tanítványok betoldásaival 1560-ból.

15 Farel Guillaume (1489 – 1565) szenvedélyes prédikátor és katolikus egyház kritikusa. A franciaországi reformáció első éveiben a reformista katolikus pap, Jacques Lefèvre d'Étaples tanítványa volt. Lefèvre-rel együtt a meaux-i püspök által szervezett Cercle de Meaux (meaux-i kör) tagja volt. A püspök több evangéliumi alapokon álló humanistát hívott meg gyülekezetébe, hogy reformprogramját megvalósítsa. Ezek közé a humanista tudósok közé tartozott Josse van Clichtove, Martial Mazurier, Gérard Roussel és François Vatable.

az Isten nyúlt volna utánam a mennyekből”¹⁶. 1536. szept. 5-én kapja meg a kinevezését a városi kormányzó tanácstól „sacrarum litterarum doctor” tevékenységére. A városi kormányzóság november 10-én fogadja el azt a hitvallást, melyet Farell és Kálvin közösen terjeszt elő. Ezzel tulajdonképpen a berni egyház Zwingli-féle szabályzatát fogadják el, melynek része a havi úrvacsora, egyházi törvényszék felállítása, vallásoktatási vizsgák bevezetése, valamint a házassági szabályok szigorítása¹⁷. 1537 januárjában ezt a hitvallás már a városi tanács mutatja be. A kialakult viták miatt Kálvinnak Strassburgba kell távoznia, ahol prédikatori, írói és tanári képességeit tovább fejlesztheti 1538–1541 között. Kálvin első működése idején a városban a protestánsok kisebbségben voltak, mivel a város politikailag és vallásilag instabil volt. Ezért Jacopo Sadoletto (1477–1547)¹⁸ levelet írt a város elöljáróságának, amelyben felszólította őket, hogy térjenek vissza a pápa alatt egyesített katolikus egyházba¹⁹. A levél megválaszolását 1539 augusztusában, illetve Kálvin Genfi visszatérését, tekinthetjük „második megtérésének” is²⁰. Egyrészt alkalma volt kifejezni nézetét, hogy az egyház egységét nem a pápa vezetése, hanem Krisztus vezetése alatt képzei el, másrészt a felkérés a válasz megfogalmazására egyben Genf városának elismerése volt az *Institutio* kapcsán. Elfogadásával Kálvin megtette azt a lépést, amely oda vezetett, hogy az elvi reformációs elképzeléseit egy reformációs mintavárosban, Genfben meg is valósíthatta, egy valós politikai és vallási közösségben.

1540-ben publikálja a Római levél kommentárját. Augusztus 6-án megházasodott, nőül vette Idelette de Bure Stordeur özvegyet, aki hugenotta és két gyereket is hoz a házasságba. Később több gyerekük született, de mindegyik meg is halt igen gyorsan. Így Idelette halálakor csak a két házasságba hozott gyereke nevelése marad Kálvinra.

Kálvin és Genf végleges kapcsolata 1541. szeptember 13-án kezdődik, és november 20-án a város elfogadja a Kálvin-féle egyházi rendtartást (*Petit Conseil*). 1542-ben ismét két gyermekét temeti, miközben Genfben imádságos és énekes könyvet jelentet meg, teológus professzorként heti három nap rendszeres teológiai előadásokat tart, kéthetente pedig három napot prédikál, pénteken teológiai magyarázatokat tart, minden vasárnap

16 Sommaire, c'est une brève déclaration d'aucuns lieux fort nécessaires à un chacun chrétien, pour mettre sa confiance en Dieu et à ayder son prochain, 1534 Du vrai usage de la croix de Jésus Christ et de l'abus et idolatrie commise autour d'icelle et de l'autorité de la parole de Dieu et des traditions humaines, 1540.

17 Kingdon, R.: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva* Cambridge, Harvard UP., 1995. Ez azonban egyházi bíróság volt, amelynek nem volt civil jogi felhatalmazása, és nem volt azonos a városi bírósággal, vagy inkvizícióval.

18 Humanista bíboros, Pietro Bembo velencei humanista bíboros barátja, a franciaországi Carpentras püspöke volt. 1536-ban bíborosi rangra emelkedett. A nevelésről haladó szellemű művet írt és a Római levelet is kommentálta: *Commentarius in epistolam S. Pauli ad Romanos*, Lyon, 1535.

19 Magyar fordításban ld. Sadolet bíboros levele a genfi tanácshoz és néphez, Kálvin J. válaszával 1539. (CR 33,365sqs.; 00 5,365sqs.) Ford. Ladányi Pál. Pápa, 1907.

20 Gánóczy, A.: *The Young Calvin*. Philadelphia: The Westminster Press: 1987. 246. old.

presbiteri gyűlést szervez, egyházi vezetőként hihetetlenül sokat levelezik, és az iskolákat is felügyeli.

1543-ban a libertinusokkal²¹ szemben szilárdítja meg hatalmát. Eközben a városban kitört a pestis, Kálvin pedig megszervezte a szegények és betegek ellátását, a diakóniai szolgálatokat. Ekkor jelenik meg imádságos könyvének 2. kiadása, amely már 50 zsoltárból állt, ebben a kottákkal is ellátott könyvben felhasználta a francia költő Clément Marot (1495–1544)²² fordította zsoltárokat, melyet az ő halála után Theodor Beza egészített ki mind a 150 zsoltár fordításával és ezzel a Kálvin-féle egyházakban az énekes könyv szerepébe kerültek a zsoltárok.²³ Ekkor jelenik meg Sebastian Catellio²⁴ Énekek éneke-fordítása, akivel Kálvin ellentétbe került, és útjaik elválnak. Ekkor jelenik meg Pierre Olivetan francia bibliafordítása, melynek előszavát Kálvin írta. De ekkor kommentálja Kálvin 1-2 Péter és a Júdás leveleket is.

1546-ban kezdődik Szervét Mihály orvos és Kálvin levelezése számos teológiai kérdésből, és kezd egyre elmérgesedni a vitájuk. A másik nagy vitája a városban a nyilvános tánc elítélése volt. Ez a vita Ami Perrin peréhez kapcsolódik, aki botrányos viselkedésével hívta fel magára a figyelmet Genfben. Ebben az évben 1 Korintusi levél kommentálása kerül sorra, a következőben a 2Kor levéllel folytatja kommentátori munkáját. De ebben az évben ítélik el és fejezik le Jacques Gruet-et a város botrányhősét²⁵. 1548 februárjában újabb kommentárok jelennek meg Galata, Efezusi, Filippi, Kolosszei, 1-2 Timóteus levelekről

1549–1555 a perek és a szigorodás évei Kálvin életében. Előbb a libertinusokat ítélik el, ugyanebben az évben hal meg Idelette, Kálvin felesége. 1550-ben a Káté négy kiadása jelenik meg Genf-ben. 1553-ban Szervét Mihály „Christianismi restitutio” c. műve jelenik

21 Ezek vezére Ami Perrin 1561-ben halt meg. Genf függetlenségének védelmezője volt, aki ennek érdekében Kálvint Genfbe hívta, de szigorú törvényei miatt kiábrándult belőle és provokatív módon szabad életmódot folytatott. Az irányzat arisztokrata és művész körökben terjedt. Híres libertinusok még John Wilmot, Rochester második early-je. Marquis de Sade, a szexuális szadizmus atyja. Giacomo Girolamo Casanova diplomata, író és szexuális kalandjainak naplóját írta meg. Lord Byron költő, Paul Verlaine, Arthur Rimbaud költő. James Douglas.

22 Bár élet egy ideig Genfben Kálvin környezetében, de tiltott kocka játékkal vádolták (tric-track) és elmenekült onnan. Korábban protestáns érzelmű volt és emiatt börtönbe is került, majd Navarrai Margit apródjaként élt. Ismerte Kálvint és egy darabig kedvelte is, de megmaradt katolikusként. Műveinek legjobb kiadásait Jannet (Páris 1874) és Guiffrey (u. o. 1876, 1881) rendezte sajtó alá; ezt és Béza fordítását használta fel Szenczi Molnár Albert a maga fordításaihoz.

23 Ezt a Zsoltár könyvet magyar nyelvre elsőként Szenczi Molnár Albert fordította le 1606-ban.

24 Castellio Sebastian 1515–1563 (48 évet élt) nem akarta, hogy ő fordítsa franciára a Bibliát. Őt tekintjük a lelkiismereti szabadság első áldozatának. Ld. bővebben Grayling, A. C. : Towards the Light. The story of the struggles for liberty and rights that made the modern west. London, Bloomsbury, 2007-

25 Ateista, aki minden törvény és szokás ellen volt, fanciául gúnyolta Kálvint és a reformátorokat és botrányosan kocsmazott. Ld. Wolfgang Gericke: *Das Buch De Tribus Impostoribus*, Berlin, 1982.

meg titokban, ugyanez az év a nagy Úrvacsora-vita éve is, amikor az egyházközségi erkölcs erősítése érdekében azt egyesektől Kálvin megtagadja. Október 27-én elítéli el a városi tanács Szervét Mihályt, akit egyébként a katolikus inkvizíció kétszer halálra ítélte²⁶. Ebben a perben a közhiedelemmel szemben Kálvin nem bíróként, hanem csak teológiai szakértőként vett részt. Noha ekkorra a város vezetése elfogadja Kálvin János spirituális tekintélyét, annak ellenére, hogy a városi tanácsnak soha nem lesz tagja, de a jogi műveltségének köszönhetően olyan egyházi szabályzatot fogadtat el, melynek következménye lesz, hogy 1555. január 24-én a város vezetése gyakorlatilag a teljhatalmat az ő kezébe adja. Hiába lázadnak a libertinusok, ezt a lázadást május 16-án leverik és vezetőiket letartóztatják. Ezzel megkezdődik a városban a „teokratikus uralom”, Kálvin uralma, annak ellenére, hogy az egyházi konzisztórium soha nem lesz azonos a város polgári vezetésével²⁷. 1555–1564-ig tart ez az egyedülálló városi vezetés, amiről a történészek azt mondják, hogy tulajdonképpen a Kálvin-féle protestáns Róma születésének ideje.

Augusztus 1-én a szinoptikus evangéliumok kommentárja jelenik meg. 1557. július 22-én pedig a genfi zsolnárokat publikálja. 1559-ben alapítja meg Kálvin az akadémiát, és ezért hálából a város a genfi állampolgárságot ad neki, Theodor Beza lesz a genfi akadémia rektora. Augusztus 1-én publikálja Kálvin az Institutio-jának 5. kiadását. 1560-ban megjelenik a Genfi Biblia Kálvin jegyzeteivel és felügyelete alatt.

26 Stefan Zweig (Harc egy gondolat körül) írt drámai könyvet a témáról, mely rossz sinben tünteti fel a reformátort. Érdemes tudni, hogy Szervét 1529-ben járt Németországban Itáliában V. Károly német-római császár gyónatója kíséretében. Jelen volt VII. Kelemen megkoronázásán, illetve az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen. 1530ban tíz hónapra Bazelbe utazott J. Oecolampadiushoz és a helyi nyomdában dolgozott. 1531Strasbourgban Martin Bucerrel és Wolfgang Capitoval beszélte meg nézeteit és ezt követően kiadta De Trinitatis Erroribus (A Szentháromság tévelygéseiről) című művét, amelyet a katolikusok éppen úgy mint a reformátusok istenkáromlóknak ítélték. 1532-ben írta a Dialogorum de Trinitate-t (Beszélgetések a Szentháromságról) és a De Iustitia Regni Christi-t. Egy Genf-i francia nemes, Guillaume de Trie levele alapján Lyonban kihallgatta a katolikus inkvizíció. Szervét szerint a levelet Kálvin sugallata, de Kálvin ezt tagadta. Eztán eredménytelen házkutatás tartottak nála, majd Tire információi alapján rendelték el a kihallgatását. Börtönéből megszökött távollétében ítélték el, királyi rendelet ítélte tűzhalálra. Szökése után, egyes vélemények szerint azért utazott Genfbe, hogy megbuktassa Kálvint, mások szerint csak egy hónapig akart ott maradni és Zürichbe készült. Aug 13-án elfogták Genfben. Nem volt kínvallatása, Kálvin kölcsönzött könyveket neki és a perében nem volt bíró. A katolikus inkvizíció a vienne-i törvényszéktől, kiadatását kérte. A genfi kistanács úgy döntött: „írassék barátságos levél, hogy nem adjuk vissza, de kellő igazságot szolgáltatunk.” A per során Kálvin és Szervét írásban fejtették ki nézeteiket, a genfi kistanács kikérte a berni, zürichi, schaffhauseni és bázeli egyházak véleményét is. Furcsa módon Szervét is vádat nyújtott be Kálvin ellen, melyet a tanács figyelmen kívül hagyott. 1553. október 26-án Genf kistanácsa ítélte el: „Szervét ítéltessek arra, hogy a Champel mezejére vigyék, ott elevenen megégessék; holnap hajsák végre és könyveit is égessék el.” Kálvin több lelkészársával együtt sikertelenül tiltakozott a máglyahalál ellen és csak kard általi halált kért.

27 Az egyházi bíróságok és „konzisztórium és a város vezetését irányító konzisztórium nem azonos. Kálvin itt a nikodémizmus ellen küzd, a keresztény módon gondolkodunk, annak meg kell látszani az egyházközség életében is. Vö. Cardier J.? Kálvin. Egy ember Isten igájában Bp, Ref. sajtóosztály 1980. 124.old.

1564. február 6-án jelenik meg utoljára Szt. Péter templom szószékén Kálvin, ekkor még utoljára a hangját megerőltetve prédikál. Május 27-én meghal, és végrendelete szerint jeltelen sírba temetik el. Ezekiel könyvének 1-20 kommentárja már csak posztumusz jelenik meg. Theodor Beza még ebben az évben megírja Kálvin életét és kiadja szintén posztumusz József könyve kommentárját is.

SVÁJCI REFORMÁTOROK ÉS A BIBLIA

Kálvin bibliamagyarázó tevékenységének sem a mennyisége, sem pedig minősége nem érhető anélkül hogy ne szólnánk a Svájcban az ő korában tevékenykedő, de sokak által elfeledett, vagy csak kevésbé emlegetett Biblia magyarázókról, akiknek műveit Kálvin részben használta, részben ismerte, részben pedig vitatkozott velük.

A svájci reformátorok Kálvin körében igen különböző egyéniségek, és a térség humanista, politikai, kulturális és vallási mozgalmaiban igen különböző módon vesznek részt. Egy dolog rokonítja őket: mindannyian humanisták, mindegyikükre hatott a reneszánsz klasszikus kultúra iránti érdeklődése, mindannyian tanultak görögül, és legtöbbször valamilyen módon kapcsolatban álltak Rotterdami Erasmussal is. Ekkoriban a humanista bibliamagyarázat még nem szükségszerűen kapcsolódott közvetlenül a reformmozgalomhoz és számos katolikus művelője is akadt a művelt reneszánsz főpapok között. Csak kettőt említünk, Cajetán-t vagy más nevéen Tomaso de Vió-t²⁸, és Jacopo Sadoletó-t.²⁹ Az elsőről a szakértők tudják, hogy Luther perében vett részt, a másik a genfi reformátoroknak és végül Kálvinnak ír levelet a katolikus egyház és a pápa védelmében. Mindkettő igen értékes munkát alkotott a bibliatudomány terén is. Személyes véleményem, ha Erasmussal együtt a fenti két személyiség vezette volna a katolikus megújulást, ők hárman képesek lettek volna elkerülni, hogy a reformmozgalmak egyházszakadáshoz vezessenek, hanem csak kulturális paradigma váltásra került volna sor és a Biblia már a Tridenti zsinat előtt is elnyerte volna azt a szerepét, a a katolikus egyházban amelyet az egyházszakadás után megszerzett.

Érdekes módon az alábbi kutatókat nem elsősorban tudományos teljesítményeik alapján ismeri a késői utókor, hanem aszerint, hogy ki mennyire bonyolódott bele a reformáció dogmatikai és egyháztani vitáiba. Ebben a tanulmányban munkásságuk részleteit nem

28 Cajetan Thomas Cardinal (1469–1534) Dominikánus szerzetes és Aquinói Tamás szakértő, reformer bíboros, és a nemzeti nyelvű liturgia támogatója. Leginkább ismert az 1517-es vitája Lutherrel. *Vö. Commentary on Saint Thomas' Summa theologiae* (1540).

29 Sadoletó, Jacopo (1477–1547) Ferrarában tanult irodalmat, jogot és filozófiát; itt került baráti kapcsolatba Pietro Bemboval. 1502-től Rómában élt, 1513-ban X. Leó pápa közvetlen munkatársa, 1517–1544 a franciaországi Carpentras püspöke volt. A tridentin zsinaton a konzervatív körök vádolják Ágoston és Pelágius nézeteinek összehangolása és modernizmusa miatt. Cicerót és Vergilius-t tartotta eszményképének. Biblia kommentárt írt. *Commentarius in epistolam S. Pauli ad Romanos*, Lyon, 1535.

ismertetjük, a hitvitákban való részvételüket sem tárgyaljuk, csak a Bibliával kapcsolatos publikációikra koncentrálunk. A múlt kulturális hagyatékának visszavétele, a görög és az antik kultúra iránti érdeklődés náluk azt is jelenti, hogy a Biblia³⁰ ősbibb szövegeit kutatják, vagyis nem csak a latin szöveget korrigálják, hanem az ószövetség héber szövege után is érdeklődni kezdenek. Nézeteik jó részét az új találmány, a könyvnyomtatás segítségével széles körben terjesztik. Amit tehát ők gondoltak és leírtak, azt Rómában, Velencében, Párizsban, és Oxfordban, vagyis a kor minden jelentős egyetemi városában hamarosan ismerték és használták, főleg azért, mert jórészt latinul írtak.

Ulrich Zwingli (1484–1531) inkább csak beszédeiben kommentálja a Bibliát, sok esetben Erasmus stílusában³¹. Nem tesz olyan éles különbséget az evangélium és a törvény között, mint Luther, ezért számára a Jakab levél sem jelent kánoni problémát, hatással volt Kálvinra is. Legvitatottabb tézise az utolsó vacsorán a kenyér szimbolikus értelmezése volt, amiről tudni kell, hogy élete végén az eucharisztikus tant illetően változtatott nézetein, és sokkal közelebb került Luther álláspontjához.

Johannes Oecolampadius (1482–1531) Erasmus német tanítványa volt, aki sokat segített mesterének az 1516-os Újszövetség görög kritikai szövegének kiadásában, és 1523-tól Bázelen a Szentírás tanáraként működött³². Az Eucharisztia elképzelését a Marburgi disputában védte meg 1529-ben. Az 1 János és a Római levélhez írt kommentárt, valamint Aggeus és Malakiás próféta könyveit magyarázta, Erasmus és Reuchlin irányvonalát követve.

Pellikan, Konrad (1478–1556) eredetileg minorita szerzetes, akit előljárói Tübingenbe küldenek tanulni, ahol Paul Scriptoris (kb. 1460–1505)³³ hatása alá került. Elzászban ismerkedett meg Paul Pfeddersheimerrel, aki héber kódexet ajándékoz neki, ennek hatására kezdett héberül tanulni, ehhez járult még az is, hogy 1500-ban találkozott Reuchlinnal. Kitűnő hebraista lett, az első keresztény, aki héber nyelvtant írt 1504-ben. 1502-ben lektor lett Bázelen, 1508 lektor Rufachban, ahol Sebastian Münster az egyik tanítványa. 1511-ben kolostor vezetője lett Pforzheim-ben, itt találkozott Wolfgang Capito-

30 Pelikan, J.: *The Reformation of the Bible - The Bible of the Reformation*, New Haven: Yale UP., 1996.

31 Műveit Schuler és Schultes adták ki 1545-ben, majd 1581-ben ívrét alakban, majd (1828–1842, 8 kötet, azokhoz Toldalék 1861). Ld. Még Ulrich Gäbler: *Huldrych Zwingli Bevezetés életébe és munkásságába*, MRE Kálvin János Kiadó, Budapest, 2008. Potter G.R.: *Zwingli*, Cambridge, Cambridge UP., 1976.

32 Staehelin, E.: *Das theologische Lebenswerk Johannes Oekolampads*. Heinsius, Leipzig 1939 (reprint: Johnson, New York und London 1971).

33 Eredetileg ferences, aki Konrad Pelikán legjobb tanítványa volt. Művei ld. *Lectura Fratris Pauli Scriptoris Ordinis Minorum de observantia quam edidit declarando subtilissimas Doctoris subtilis sententias circa Magistrum in primo libro, Tübingen, 1498*. Carpi (Joannes de Montesdoca kiadásában), 1506. These des Paul Scriptoris OFM über die in Konstanz übliche Praxis der öffentlichen Buße, in: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengesch.* 11 (1992), 115 f.

val. Mindketten kételkedtek az oltári szentségben. 1519-ben Bázelen lett lutheránus, majd azok is kiközösítették. 1524–1526-ben mint ószövetségi professzor működött az egyetemen, és nyomdát is vezet. 1525-ben Zwingli-től feladatot kapott, amely Zürich-be hívta. 1530-ban kezdett dolgozni a „Commentaria Bibliorum”-on. A ránk maradt hétkötetes kommentárja az Ó- és Újszövetséghez, a reformáció idején alapmű lett³⁴. A Bibliát 1532 és 1539 között kommentálta és foglalkozott az apokrifokkal is.

Vermigli, Peter Martyr (1500–1562) olasz származású tudós, aki meghonosodott Svájcban és Zürichben lett héber professzor 1556-ban³⁵. Korábban 1514-ben már az ágostonos kanonok rend tagja lett és a pádovai egyetemen tanult, ahol 1526-ban szerzett teológiai doktori fokozatot. III. Pál pápa idején remek szónoklataival vált ismertté, majd Gasparo Contarini³⁶ bíboros ajánlására a pápa tanácsadója lett. Mint ilyen részt vett a wormszi megbeszélésen 1540-ben. Ezután Nápolyba távozott, ahol a kolostorban már ismerték a spanyol reformátor Juan de Valdes mozgalmát. Sorra ismerkedik meg a reformátorokkal, köztük Martin Bucerrel, Ulrich Zwinglivel. 1542-ben csatlakozott a reformációhoz, és a Caraffa vezette inkvizíció elől az Alpokba menekült. Strassburgban megismerkedett Cranmer püspökkel Oxfordból és segítségével Angliába távozott. Számos műve (110) nyomtatásban látott napvilágot és ezek jó része Biblia kommentár, bár életében csak a Korintusi levél, Római levél és a Bírák kommentárja jelent meg, a Teremtés, Sirmak, 1 Sámuel, 2 Sámuel, 1-2 Királyok kommentárjai jóval később. Nagy hatást gyakorolt Bucerre és 1542–48 között Strassbourgban is megfordult, majd Angliába is elkísérte Bucert. Oxfordban a Római levél és 1 Kor levelet magyarázta, de igazából

34 De modo legendi et intelligendi Hebraei, 1504; Commentario Bibliorum: 1. Commentaria Bibliorum et illa brevia quidem ac catholica, 1532; 2. In quo continentur historia sacra, prophetae inquam priores, libri videlicet Josue, Judicum, Ruth, Samuelis, Regum & ex Hagiographis, 1533; 3. In hoc continentur Prophetiae posteriores omnes, videlicet Sermones Prophetarum maiorum, Jsaiae, Jeremiae, Ezechielis, Danielis minorum Duoecim; 4. In quo continentur scripta reliqua, quae vocant Hagiographa, libri videlicet, quinque, Job, Psalterium, Parabolae, Ecclesiastes & Cantica Salomonis, 1534; 5. In quo continentur omnes libri verteris instrumenti qui sunt extra canonem Hebraicum, perperam Apocryphi, rectius autem Ecclesiastici, libri singuli, Ezrae, duo, Machabaeorum duo, cum fragmentis Danielis & Esther; 6. In sacrocanta quatuor evangelia et apostolorum acta, 1537; 7. In omnes Apostolicas epistolas, Pavli, Petri, Jacobi, Joannis et Judae, Zürich 1539; Index Bibliorum, 1537; Locorum communium et proprium sacrosancti ecclesiastici canonis o. J.: Das Chronikon d. K. P. Zur vierten Säcularfeier der Universität Tübingen hrsg. von Bernhard Riggerbach, Basel 1877.

35 Peter M.: ed. Sacred Prayers drawn from the Psalms of David Kirksville, Thomas Jefferson U.P. 1996. további munkáihoz ld. Anderson, W.M.: A Bibliography of the Works of Peter Martyr Vermigli Kirksville MO 1990.

36 Contarini Gasparo (1483–1542) Paduában tanult jogot és természettudományt. Előbb egy depressziója volt, majd vallási élménye, ekkor kezd teológiát is tanulni. Nem volt pap mégis III Pál pápa 1535-ben váratlanul bíborossá nevezte ki. A Tridenti zsinat reform szárnyának képviselője.

az Ószövetséget kommentálta. Módszere jórészt kötődik a reneszánsz kommentárok stílusához, az eredeti szövegből indul ki, és más szövegekre való hivatkozással akarja megvilágítani az adott helyet. Természetesen a szószerinti értelemre koncentrál, ami nála a történeti nyelvtani értelmet jelenti. Egy-egy szakasz után igyekszik összefoglalni a szöveg értelmét. Kommentárjainak nyelve világos és könnyen érthető, és sokat idézi a klasszikus irodalmat is. A középkori teológusok közül nagy hatással volt rá Augustinus bibliamagyarázó módszere.

Musculus, Wolfgang (1497–1563) szegény kádármester fia, aki előbb a bencésekénél tanult és egyházzene iránt is érdeklődött. 1527-ben priornak választották, de a lutheránus hittel való szimpátiája miatt még abban az évben elhagyta a kolostort. Strassbourg-ba ment és az év végén megházasodott. Ezt követően a megélhetését takácsmesterségből szerezte. Előbb Luther követője lett (1518), majd Strassbourgban 1527 együtt dolgozott Bucerral, később Augsburgban működött 1531 de feltűnt Bernben is 1549-ben. Héber eredetiből magyarázta a Teremtés könyvét, Zsoltárokat, Izajást, majd Máté, János evangéliumát és Pál leveleihez írt magyarázatokat³⁷. A nyelvtani a történeti értelem után igyekezett doktrinális következtetéseket is levonni a középkori egzegéták stílusában. Talán ő az a reformátor, aki mint biblia magyarázó, igyekezett kapcsolatot teremteni a középkori egzegézis és a reformátorok Biblia magyarázata között.

Bibliander, Theodor (1504–1564) előbb Zwingli követője volt, majd Zürichben lett professzor, elsősorban a lelkészek oktatásával foglalkozott. Református teológus és orientalista. Iskoláit Zürichben végezte Oswald Myconius-nál, majd 1526-ban héber tanulmányokat Baselben Konrad Pellikánnál³⁸. Zwingli követője lett, 1527 Liegnitzben vezette a főiskolát. Zwingli halála 1531 után az ószövetség professzora lett Zürichben³⁹. Fő témája az isteni kegyelem működése a pogányok között. A misszió igen érdekelte, és 1543-ban még egy Korán kiadást is megszerkesztett⁴⁰. Predesztinációs tana miatt támadta Myconius és Pietro Marty Vermigli. Konrad Pelikánnal elkészítette Bibliafordítását. Sajnos viszonylag fiatalon pestisben halt meg.

Bullinger, Johan Henrich (1504–1575) 1519-ben Kölnben tanult, 1521–22-ben az

37 Comment. in Epistol. Pauli ad Romanos et Corinthos, 1544; Comment. in Matthaem et Joannem, Basel 1548; Enarrationes in totum Psalterium, et in Esaïam, uo. 1551; In decalogum explanatio, uo. 1553; Commentar. in Genesim, ebd. 1554; Loci communes recogniti, uo. 1555.

38 Institutionum grammaticarum de lingua Hebraea liber unus. Christoph Froschauer, Zürich 1535. De optimo genere grammaticorum Hebraicorum. Hieronymus Curio, Zürich 1542.

39 *Komm. zum Mark.evangleien. und. zum. Offenbarung. des Johannes. (igen értékes történeti anyagot halmoz fel benne) 1551; Temporum supputatio partioque exactior, 1558.*

40 Institutionum grammaticarum de lingua Hebraea liber unus, 1535; De optimo genere grammaticorum Hebraearum, 1542; Machumetis doctrina ipseque Alcoran, 1543 (Ausgabe des Korans; Relatio Fidelis, 1545; De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius, 1548.

egyházatyák és a Biblia tanulmányozása közben ismerkedett meg Luther *De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium* és Philipp Melanchthon *Loci communes* c. írásaival. 1522-ben magiszterként tért vissza Bremgartenbe, 1523-ban a cisztercita kolostor iskolájában tanított⁴¹. Az Újszövetséget is tanította, sőt a szerzeteseknek Melanchthon műveiből is tartott előadást. 1526–27-ban érte el a reformáció a környéket⁴². 1528-ban a csatolt kolostorban, Hausenben is tartott előadásokat, és ez évben elkísérte Zwinglit a berni disputára. 1529-ben megismerte Bremgarten dékánját és ezt követően az egész konventet evangélikussá tette. Ezért elveszítette állását és Zürichben keresett menedéket. Élettársa, majd felesége, Anna Wiederkehr egy gazdag molnár leánya volt, így Zürichben városi tanácsnok lett. Mivel az evangélikus párt Bremgartenben is győzött, ezért egyszer saját hazájában is prédikálhatott (1529), Zwingli halála után megválasztották lelkésznek. 1531-ben a svájci egyházat újraszervezte, fáradhatatlan szervező és prédikátor volt. 1532-ben Leo Judae-vel elkészítette a prédikátorok és a szinódusok szabályzatát, amelyet csaknem 300 évig változatlanul használtak. 1536-ban Oswald Myconiuszal és Johann Jakob Grynaeuszal kidolgozta az első „Helvét hitvallást” vagy más néven: *Confessio Basileensis posteriori*. 1549-ben megteremtette az egyetértést Genf és Zürich között az úrvacsora-tanban, 1562-ben bevezette a magángyónás intézményét, 1566-ban III. Friedrich pfalzi fejedelem támogatásával kihirdette a *Confessio Helvetica posteriori* mint a hivatalos hitvallást. Kezdetben Zwingli követője, de annak halála után jöllehet Zwingli munkásságát folytatta, de a predestináció kérdésében egyre közelebb került Kálvin nézeteihez. A korabeli kálvinistákkal ellentétben Bullinger az egyház és az állam szétválasztásának híve volt. Az összes újszövetségi leveleket kommentálta (1525–27), és a Jelenések könyvét is (1557). Intenzív levelezésén keresztül számos fontos személlyel ápolta a barátságot, például VIII. Henrik angol királlyal, VI. Edvard angol királlyal, de levelezett Lady Jane Grey-el és I. Erzsébet angol királynővel, II. Keresztély dán királlyal és I. Fülöp hesszeni fejedelemmel stb⁴³.

Estienne (Stephanus), Robert (1503–1559) I. Ferenc francia király, aki egyébként küzdött a hugenották ellen, 1539-ben őt nevezte ki a latin és héber nyelvű művek udvari nyomdászává. A király udvarában nagy tiszteletre tett szert. 1540-ben ő lett a görög

41 Életének legjobb összefoglalói ld. Blanke, F.: Heinrich Bullinger: Vater der reformierten Kirche. Theologischer Verlag, Zürich 1990. Opitz, P.: Heinrich Bullinger als Theologe, eine Studie zu den "Dekaden". Theologischer Verlag, Zürich 2004.

42 Szentírás magyarázó műveinek jó része kommentár. De scripturae sanctae autoritate deque episcoporum institutione et functione átdogozta és kiadta Campi, Emidio, és Wälchli, Philipp. Az összes művei sorozatban 2009. ld még két kötetben a beszédei Sermonum Decades quinque, de potissimis Christianae religionis capitibus (1549–1552) kiadásra előkészítette Opitz, Peter 2008.

43 Levelezése 10 kötetben jelent meg 1978–2004 között legtöbb kötetet Bächtold, Hans Ulrich és Henrich, Rainer szerkesztette.

művek nyomdása is⁴⁴. 1541-ben megbízták, hogy Claude Garamond görög betűivel nyomtatott könyveket szállítson a királyi könyvtárnak⁴⁵. Számos ókori görög és római szerző írásának első kiadását is ő rendezte sajtó alá. A Sorbonne professzorainak áskálódásai miatt Robert Estienne 1550-ben Párizsból Genfbe költözött. A család párizsi nyomdáját öccse, Charles vitte tovább, aki főleg íróként szerzett magának hírnevet Franciaországban. Genfben a leghíresebb az 1551-ben megjelent görög nyelvű Ótestamentuma, amelyben először jelent meg a szöveg versek szerinti tagolása. Erasmus Újszövetségének 1550-es kiadása nagy kritikai apparátussal is az ő munkája, melyet 1633-ban *textus receptus*-ként adtak ki.

Augustin, Marlorat du Paquier (1506–1562) Kálvin tanítványa, aki Rouen közösség vezetője lett 1559-ben. A teljes Újszövetséget végig kommentálta 1561-ben, melyet később angolra is lefordítottak. De kommentálta a Teremtés könyvét (1561), az Énekek éneke (1562), Izajás (1564) és Jób könyvét (1585) is, és egy latin konkordanciát is kiadott.

Mint azt a fenti életrajzi ismertetésekből is látjuk, a svájci reformátorok jó része személyes kapcsolatba kerül Kálvinnal, aki munkásságukat nem csak jól ismerte de fel is használta eredményeiket. Megteremtődik a Biblia kritikai szövegének a nyomtatott, ezért sokak számára elérhető változata, nem csak latinul, hanem héberül és görögül is. Sőt az ókeresztény irodalom nyomtatásban való megjelenése sokak számára elérhetővé teszi a korábbi korok szövegmagyarázóinak munkáit is. Genf pedig jelentős könyvkiadással is rendelkezett ebben az időben, amely további kutatást érdemelne, de messze vezetne témánktól annak vizsgálata, hogy ez a város, és más németalföldi városok, mennyiben járultak hozzá a reformáció könyvkiadásához.

KÁLVIN BIBLIAKUTATÁSA ÉS BIBLIAOKTATÁSI RENDSZERE

Kálvin oktatási és könyvírési terveiben is kiemelten szerepelt a Biblia. Egyetemi előadásokon és templomi prédikációkban az Újszövetség csaknem minden könyvét végigpredikálta⁴⁶, kivéve a Jelenések könyvét, egyetemi előadásaiban pedig számos

44 Martin, Henri-Jean « Le temps de Robert Estienne », *Histoire de l'édition française*, vol. 1, Paris, 1982, 230–235 oldalak. Schreiber, Fred *The Estiennes: an annotated catalogue of 300 highlights of their various presses*. New York: E. K. Schreiber 1982.

45 Dio Cassius, Caesarai Eusebius, Cicero, Sallustius, Julius Caesar, Justinus mártír, Szókratész stb. műveit is ú nyomtatta. Erasmus kritikai görög Újszövetségét, 1546, 1549, 1550, és 1551, az utolsó kiadást Genfben adta ki.

46 Parker, T.H.L.: *Calvin's New Testament Commentaries* London SCM. 1971. Old Testament Commentaries Edinburgh T and T Clark 1986. Szintén Parker adta ki a használható bevezetőt a témába *An Introduction to the Preaching of John Calvin* London and Redhill, Litterworth 1947. a másik klasszikus Kraus, H. J. *Calvin's Exegetical Principles* Interpretation 30 (1977) 8–18. Meghatározó mű Gánóczy Sándor és Scheld S, *Die Hermeneutik Calvins* Wiesbaden Franz Steiner 1983. mindez magyarul is megjelent *Kálvin Hermeneutikája Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak* Kálvin kiadó Bp., 1997.

esetben megismételte ezeket az előadásokat. Kálvin oktatása egyrészt kiterjedt a szisztematikus teológiára, ennek foglalatja az *Institutio*. Azonban a szakirodalomban komoly vita van arról, hogy dogmatikus műnek kell tekinteni az *Institutiót*, vagy az nem más, mint bevezetés a Biblia tanulmányozásához, tehát egyfajta bibliai hermeneutika⁴⁷. Az viszont tény, hogy számos bibliamagyarázata maradt ránk, versről versre való elemzésben. Sőt, nemzeti nyelvű bibliafordításban is együttműködött, és előszavát is írta. Ezen kívül egyházi jogi rendelkezéseket fogalmazott, imádságos könyveket adott ki, de kiterjedt levelezést is folytatott. A Biblia magyarázatainak áttekintésére álljon itt egy összefoglaló táblázat időrendi sorrendben az egyes biblia könyvek kommentárjaival. Kálvin egzegézisének vizsgálatakor érdemes nem csupán a reformátor műveltségét vizsgálni, hanem azt is, hogy Genf milyen lehetőséget adott a Biblia magyarázatának művelésére.

Nem csak az igaz, hogy Kálvin tette Genfet protestáns Rómává, hanem az is, hogy Genfben menekült francia hugenották tették Kálvint vezető reformátorrá. A városban kiépülő vallás oktatási rendszer, a Genfi Akadémia egyben oktatási keretül is szolgáltak a Bibliának⁴⁸. Kálvin egzegetikai művei két különböző közegnek íródtak. Egyrészt akadémiai előadások voltak latin nyelven, másrészt templomban elmondott igehirdetések, prédikációk francia nyelven a Szt. Péter templomban, amelyet gyorsírással le is jegyeztek.

Mivel a reformátor heti beszédeit az ószövetség egy-egy szövegének szentelte, ezért 1549-től kb. 2000 ószövetségi témájú beszédet mondott, melyeket írásban is rögzítettek⁴⁹. Főleg Denis Raguénier francia menekült jeleskedett a gyorsírással történő rögzítésben, akinek egy ideig Kálvin a leveleit is diktálta. Olyan speciális gyorsírási módszert fejlesztett ki, amely alkalmas volt Kálvin nyelvezetének rögzítésére, amelyben a kb. egy

47 1539-ben az *Institutióhoz* írt levelében maga írja, hogy nem akar hosszas dogmatikai vitatkozásokba bocsátkozni. 1559-ben a bevezetőben ezt írja. „Mert azt hiszem a vallás teljes egészét felöleltem itt, ... hogyha valaki jól megtanulja, nem lesz nehéz számára annak megállapítása, hogy mit kell keresnie a Szentírásban és annak tartalmát milyen célra kell fordítania. Tehát mintegy megegyengetvén az utat, ha ezután Szentírás magyarázatokat adok ki, mivel nem lesz szükségem arra, hogy hitcikkek felől hosszú előadást tartsak s a bizonyító helyekre is kitérjek, mindig röviden végzek azokkal.”

48 Genfi iskola (1535) kollégiumból és akadémiából állott, az előbbi az utóbbi előkészítője volt, Kálvin életében csak a teológiai oktatás épült ki a lelkészek számára Rosetus Mihály szerint szerette volna a jogi és az orvostudományi oktatással bővíteni. Az első rektor Teodor Béza volt, az ünnepélyes megnyitó 1559-ben volt. Az oktatás reggel 6-ú. 4-ig tartott. Szombaton 3–4-ig Lukács evangéliumát olvasták görögül a másod évesek, de tanítottak hébert is és a délelőtti oktatást mindig a héber professzor kezdte. A heti óraszám 27 volt. Vö. részletesen Pataky L.: Kálvin János valláspedagógiája Debrecen 1935. 45–6.old.

49 Gagnebin, B.: „L’Histoire des Manuscrits des Sermons de Calvin. Supplementa Calviniana II. (ed. Barrois, E.A. Neukirchener 1961. XIV-XXVIII.

órás prédikáció kb. 6000 szóból állott⁵⁰. Egyes adatok szerint Genfben 4 000 igehirdetést tartott, bár ezeknek csak kis részük maradt fenn. Kb. 38 % ismert ezekből, azaz 1.542 igehirdetés, amiből a *Calvin Opera 873*-at, a *Supplementa Calviniana 442*-t közölt.

A kommentárok egy része latinul jelent meg, de a beszédeket franciául mondta, amely a helyi genfi dialektust értők számára néha érthetetlen volt. Ehhez járult még, hogy a Szt. Péter templom rossz akusztikája, amely Kálvin gyenge hangját nem mindig közvetítette érthetően. A táblázatban az (L) – latin nyelvű, az (F) francia nyelvű írásra vonatkozik (T.H.L. Parker alapján).

Könyv	Kommentár	Prédikáció (F)	Előadás/konf. beszéd
Római levél (L)	1540	1550	E- előadás akadémiai kb konferencia beszéd
Júdás (F)	1542		
1 Péter levél (F)	1545		1549kb
2 Péter levél (F)	1545		1549kb
Júdás levél (F)	1545		1549kb
1 Kor levél	1546	1555-7	
2 Kor levél (F)	1547 1548 (L)	1557	
Galata levél (L)	1548 (F)	1557-8	1562-3kb
Efezusi levél (?)	1548	1558-9	
Filippi levél (?)	1548		
Kolosszei levél (?)	1548		
1 Timóteus lev.(L,F)	1548	1554-5	
2 Timóteus lev.(L,F)	1548	1555	
Titusz levél (F)	1549 , 1550 (L)	1555	
Zsidó levél (L)	1549 (F)	1549	1549kb
Judás (F)	1549-		
1Tesszaloniki lev. (L)	1550	1554	
2Tesszaloniki lev. (L)	1550	1554	
Izajás (L)	1551	1556-9	1549E
Filemon levél (L)	1551		
Jakab levél (F)	1551		1549kb

50 Itt az adatok nagyon különbözőek, ugyanis a gyorsírás nem betűket, hanem szódarabokat, esetleg kifejezéseket rövidített. Ezért a jelek számából pontosan nem lehet következtetni a szavak számára. A gyorsírással lejegyzett egyes beszédek kéziratait elárverezték, azért tűntek el.

I János levél (F)	1551		1549kb
Cselekedetek a.(L)	1552 (F)	1549-54	
János ev. (L)	1553 (F)		1550-sköv
Teremtés (L)	1554 (F)	1549-54	1551 E
Cselekedetek b.(L)	1554 (F)	1549-54	
Jób (?)	1554-5	1554-5	
Szinopt. Evang.	1555	1559-64	1553kb
Katolikus lev. (L)	1556 (F)		1549-50
Zsoltárok (L)	1557 (F)	1549-54	1552E, 1555kb
Pál és zsid., lev. revideált (L)	1557		
Kis próféták (L)	1559 ,1560 (F)	1550-52	1557E
Izajás (2.) (L)	1559	1556-59	
Bírák (L)	1561	1561	
Dániel (L)	1561, 1562 (F)	1552	1559-60E
1 Sámue (L)l	1561-2	1561-2	
2 Sámuel (L)	1562-3	1562-3	
Jeremiás (L) 1563	1565 (F) nem Kálvintól	1549-50	1560-62E
Síralmak	1563	1550	1562E
1 Királyok	1563-4	1563-4	
Teremtés (L)	1564 (F)		1559kb
Kivonulás (L)	1564		1559kb
Papok (L)	1564		1560kb
Számok (L)	1564		1561kb
Mtörv. (L)	1564	1555-1560	1562kb
Józsue(F)	1564 (L)		1563kb
Ezekiel 1-20 (L)	1565 (F) post-humus	1552-54	1563-64E
Izajás (2)	1572 (F) nem Kálvintól		

Ebből látszik, hogy a Biblia magyarázatot az újszövetségi levélirodalommal kezdi, majd az evangéliumokkal folytatja és később tér rá az Ószövetség magyarázatára, ahol a Tóra és a történeti könyvek után próféták magyarázatai következnek. A munka megszakad Ezekiel könyvének 20 fejezeténél. Kálvin újdonsága, hogy az ószövetségi könyveket is a rendszeres igehirdetés alapjává teszi, de természetesen már nem zsidó, hanem keresztény szakrális szöveggként magyarázta őket. Magyarázataihoz a héber szöveget saját maga fordította latinra, majd ezután következett a versről versre való fordítás.

Amennyiben az *Institutiót* hermeneutikai megjegyzések forrásának tekintjük, akkor a következő helyeket kell megvizsgálnunk. Az egyik tétele, hogy a Szentírás „tanulatlan s majdnem pórias egyszerűsége nagyobb tiszteletet gerjeszt maga iránt, mint bárminemű ékesszólás...”⁵¹. A Bibliát tartja az igazságra vezérlő kalauznak az istenismeret kérdésében: „...a Szentírás Istennek egyébként zavaros ismeretét elméinkben összegyűjtve, a homályt elűzve, tisztán mutatja nekünk az igaz Istent.”⁵² A Szentírással való foglalkozás szükségességének érveit azzal támasztja alá, hogy „Pál a harmadik égbe ragadtatva sem szűnt meg a törvény és a próféták tanulmányozásában előbbre haladni, minthogy Timotheust, a kiváló képességű tudóst is buzdítja (1Tim 4,12)”⁵³. Az ószövetség és az újszövetség hasonlóságának érvei a következők az *Institutióban*: „az atyák szövetsége.. lényegében ugyanaz” (2,10), véleménye szerint az izraeliták is a halhatatlanság után vágyódtak. A szövetség nem érdemeiken, hanem egyedül az elhívó Isten irgalmán alapult.⁵⁴ Ennek a meggyőződésnek lesz a következménye, hogy alkalmazza a *lectio continuát*, vagyis nem csak az Újszövetséget, hanem az Ószövetség könyveit is magyarázza szószéken is. Ágoston is tanította, hogy az Ószövetség Krisztusra vezérlő kalauz, vagyis hogy az „Az Újszövetség el van rejtve az Ószövetségben; s az Ó- ki van jelentve az Újban!”⁵⁵, de a középkorra az a nézet szilárdult meg, hogy az Ószövetségben semmi spiritualitás nincs, ezért csak az Újszövetségi szövegről kell prédikálni.

Kálvin magyarázatának jellemzői között szokták megemlíteni, hogy magyarázatai rövidek, lényegre törők és éles meglátásokat közölnek⁵⁶. Kálvin vitatkozó egzegéizist ír, egyik oldalon a libertinusokkal, a másik oldalon a katolikusokkal vitatkozik, de számos helyen protestáns kollégáival is,⁵⁷ elsősorban azért, mert úgy véli, hogy sem a római irányzat, sem a protestánsok nem birtokolhatják az Ige megértésének lelkét a Szentírás igéjétől függetlenül. Elveti Luthernek azt az elvét, hogy az Írást önmagával lehet értelmezni (*sacra scriptura sui ipsius interpretes*), hogy az egyik bibliai hellyel a másikat lehet magyarázni. Melanchthon magyarázatát túlságosan tudományosnak ítéli, Bullinger stílusát jobban szereti, mert az „könnyed”, de igazán Bucer magyarázata

51 Kálvin J.: A keresztyén vallás rendszere ford. Ceglédi Sándor és Rábold Géza Pápa 1909. 8.f.1. 75.old

52 Kálvin J.: A keresztyén... im. If.6. 64.old.

53 Kálvin J. A keresztyén... im. I.f.9. 85.old.

54 Kálvin J. A keresztyén ...im. II.10. 410.old.

55 Augustinus: *Quaestiones in Heptateuchum* 2,73: CCL 33, 106 (PL 34, 623) a II. Vatikáni zsinaton újra megerősítették ezt az egyházi tanítást. Vö. II. Vatikáni Zsinat: *Dei Verbum* dogmatikus konstitúció, 16.

56 Kálvin hermeneutikájának igen értékes összefoglalója Gánóczy Sándor: *Kálvin hermeneutikája Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak* Kálvin kiadó Bp., 1997. A továbbiakban ezt a művet dolgozatomban egyik vezérfonalának tartom.

57 Gánóczy im. 55. old.

tetszik neki, de részletesen nem fejt ki ezt⁵⁸. Kálvint leginkább a Szentírás és az egyház kapcsolatának kérdése izgatja.⁵⁹ A zsinatok tekintélye és az Írás tekintélye szükségképpen ütközik írásaiban. Bár leszögezi: tiszteli a régi zsinatok tekintélyét,⁶⁰ Krisztus tekintélyét mégis mindenek fölé helyezi. Elveti azt a nézetet, hogy Mt 18,20 a zsinatok tekintélyét erősítené, mert a „ketten, hárman összegyűlnek az én nevemben” kijelentés bármely keresztény összejövetelre utalhat.

Mindig az író szándéka és a történelmi körülmények fényében magyarázza a szövegeket. Alapjaiban arisztotelianus gondolkodása erős humanista befolyás alatt áll. Ezt már észrevehetjük Cicero-magyarázataiban is.⁶¹ Ez talán a jogi tanulmányainak is köszönhető Pierre de l’Etoile⁶² és Andreas Alicat nagy hatást gyakorolt rá a műveikben felfedezhető régimódi humanista jogmagyarázatok módszerével. Különösen látszik ez Seneca-kommentárjában, ahol külön ügyelt rá, hogy az antik filológia és retorika szabályait kövesse. A neoplatonikus szövegmagyarázatban a bölcselkedés és az oktatási szándék erőteljesebb, mint az arisztotelésziben. Seneca-kommentárjában a nyelvi formulák és az utalások kihangsúlyozása lesz nagyon fontos. Erre a módszerre alapozza teológiai reflexióit is. Elsősorban tehát az író gondolkodását kell megérteni (*mens scriptoris*), és ebből kiemelni a kérügmátikus tanítást, anélkül, hogy azonnal aktualizálnánk a szöveget.

BIBLIAI NYELVEK ÉS SZÖVEGKRITIKA

A bibliai szövegkritika tekintetében Kálvin igényes, a héber, görög és latin nyelv ismeretét feltételezi. A görög nyelvet Melchior Rufus Volmartól (1497–1560) tanulta 1529–30 között, róla a 2 Korintusi levél kommentárjának ajánlásában említést is tesz. Guillaume Budetól (1531–32) nem csak nyelvet, de politikai filozófiát is tanult. De tanult Pierre Danés-től is, valamint Martin Bucer-től (1491–1551), akit a német protestánsok legműveltebb és legokosabb reformátorának tartanak. Tőle számos hermeneutikai elvet is átvett. A héber nyelvet Franciscus Vatablustól (1485–1547) tanulta, aki a maga korában a hebraisztika megújítója volt, és talán Gerard Roussell-től (1500–1550), aki annak ellenére, hogy későbbi is kapcsolatban volt Kálvinnal, megmaradt katolikusnak.

58 V.ö. Kálvin J.: A Római levél magyarázata előszavában (Rábold Gusztáv és Nagy Barna fordítása) Bp., 1954. XIV. old.

59 Kálvin J.: A keresztyén... im. IV.8-9.f. 428–443 a zsinatok tekintélyéről ld. 9. pont. 443–445.pp.

60 Kálvin J. A keresztyén im. IV.9 443. p.

61 Mathurien Cordier (1480–1564) és Simon Grynaeus (1493–1541) alapján beszél a magyarázat esetében a világosság princípiumáról.

62 Étoile (Pierre de l’). 1540–1611 nagy kancellár Párizsban.

Leginkább mégis Wolfgang Capitótól (1478–1541) szerzi ismereteit⁶³, de Strassburgban Sebastian Münster (1489–1552)⁶⁴ és Johannes Oecolampadius (1482–1531), Erasmus közvetlen munkatársa is buzdítja héber nyelvi ismeretekre.

Korábban említettem, hogy Kálvin nevéhez nem fűződik bibliafordítás, de mégis fordított szövegeket a magyarázataihoz. Ez a reformátoroknál szinte kötelező volt: mint Peres Imre megállapítja „Kálvin Jánosról tudjuk, hogy bár nagyon ragaszkodott az eredeti szöveghez, mégis helyenként aránylag szabadon fordított, ami talán azzal magyarázható, hogy az eredeti szövegnek nem a merev, szolgálai tükörfordítását tartotta alkalmasnak, hanem élő üzenetet akart belőle kihozni, ezért időnként a szöveg fölé kényszerült emelkedni.”⁶⁵ Éppen úgy, mint a többi reformátor, elutasítja a maga korában éppen kanonizált Vulgata fordítást⁶⁶, de ennek ellenére mégis sok helyütt idézi a szövegét, sőt Jeromost magát is, akit mint Keleten élt embert a bibliai földrajz hiteles tolmácsolójának tart. Kálvin idejében, 1519–1560 közt legalább 29 görög újszövetség jelent meg⁶⁷. Úgy tűnik, hogy a Római, Korintusi, Titusz levelek kommentálásakor a Collinaeus-féle szöveget (1534) követte, ez az Erasmus-féle és a COMPLUTENSIS kiadásnál is jobb volt. A később, 1548 után megjelent kommentárokban pedig Erasmus és Robert Stephanus 3. és 4. kiadását követte (utóbbi 1550-től tanácsadója is volt Genfben). Kálvin jó kritikai érzékét és elfogulatlanságát mutatja, hogy minden szövegkritikai indítéka ellenére az is megtörténik, hogy végül a Vulgata szövegét követi. Erasmust kommentárjában 148-szor említi, de csak 18-szor fogadja el véleményét, és további 44 alkalommal vitatkozik vele.⁶⁸ Kálvin fogalommagyarázatai kiterjednek a héber háttér magyarázatára is. Az eltérő fordításokat csak négy alkalommal használja eltérő dogmatikai tételek megalapozására, az elégtétel, az úrvacsora, és az egyház problematikájával kapcsolatban. Módszertani és illetékességi hiányra hivatkozva ítéli

63 Megjelent nyelvészeti munkái: *Institutiuncula in Hebraeam linguam* (Basel: Froben, 1516) *Hebraicarum institutionum libri duo* (Basel: Froben, 1518)

64 Eredetileg ferences szerzetes amikor Conrad Pellican és Elija Levita tanítványa lett. 1524-től a heidelbergi egyetemen tanít hébert, 1529-től a Bázelen tanár. 1528-ban lesz protestáns. Héber nyelvtana 1520-as évektől jelentek meg. Latinra fordította Elija Levita nyelvtanát, a 613 rabbinikus szabályt, Zsidó történeti munkái a *Joszippon és a Széder Olám*. Bázelen jelenik meg *Hebraica Biblia* (1534–1535) latin-görög-héber szótára 1530-ban jelenik meg Baselben.

65 Peres I.: Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai in. Fazakas S.: *Kálvin időszerűsége*, Kálvin kiadó Bp., 2009. 52.

66 Bár a Vulgata kiadás számos korrekciót élt meg. Vö. Benyik Gy.: A Vulgata latinjától a héber és a görög kritikai szövegig (Biblia szövegének kutatása a kora reneszánszban. In. *Út Igazság, Élet. Bibliikus tanulmányok*, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat Bp., 2009. 9–21 old.

67 Gánóczy im. 76. old.

68 Gánóczy im. 77. old.

el a Tridenti zsinat határozatát a Vulgatával kapcsolatban.⁶⁹ Már az ókeresztény atyák is fontosnak tartották az eredeti nyelvekből magyarázni a Szentírást, ezért Kálvin még a Septuaginta szövegének használatát is kifogásolta. Ugyan elvi megfontolásai a Vulgata ellen szólnak, de 80-szor Erasmus szövegével szemben a Vulgata szövege mellett dönt újszövetségi szövegmagyarázatában⁷⁰. Ószövetség-magyarázatában számos zsidó glosszát is figyelembe vesz és Rabbi Jonathan⁷¹ és David Kimchi (1160–1235)⁷² rabbik targumait is használta. Azt is el kell mondanunk, hogy a 26 éves Kálvin tudományos presztízskérdésnek tekinti, hogy Erasmusszal is vitatkozzon. Bemutatja, hogy a héber szövegben is járatos, de esetenként a Vulgata szövegét tekintve hitelesebbnek a rabbinikus tekintélyeket éppen úgy el tudja vetni, mint az ókori atyák egzegízését.

IRODALMI ÉS TEOLÓGIATÖRTÉNETI UTALÁSOK

Tudománytörténetileg érdekes megjegyezni, hogy Kálvin szereti idézni az antik latin és görög történetírókat⁷³. Feltűnően sokat idézi Josephus Flaviust (60-szor), akit talán a Frobe-féle kiadás alapján ismert és olvasott. Az ókeresztény egyházatyák közül leginkább Eusebiust történészként idézi, jóllehet elutasítja azt a véleményét, hogy Lukács lenne Pál evangéliumának szerzője⁷⁴. Jeromost Palesztina földrajzának szakértőjeként tartja számon, de amikor Pál római tartózkodásának kérdése kerül szóba, már nem tekinti Jeromost tekintélynek. Szívesen idézi Papiasz, Tertullianus, Hüppolütosz, Órigenész, Cyprianus, Lactantius, Apollinarisz, Ambrosius, Khrüszosztomosz, Augustinus nézeteit, esetenként kommentárjait⁷⁵. Egyet kell értenem Peres Imrével, hogy Kálvin Khrüszosztomoszt, Jeromost és Ireneust tisztelte leginkább.⁷⁶ A középkori zsinatokat és kommentátorok írásait szinte soha nem idézi, még Aquinói Tamást is feltűnően mellőzi⁷⁷.

69 Id részletesen *Acta Synodi Tridentinae cum Antidoto* 1547.

70 Gánóczy im. 78. old.

71 Kr.u. 2. századi rabbi, a Tannaiták egyik leghíresebb képviselője vö. Hermann L. Strack und Günter Stemberger, *Einleitung in Talmud und Midrasch*, 7. Auflage, Beck, München 1982.

72 Középkori rabbi Provance-ból, Teremtés, Krónikák, Zsoltárok és Próféták könyveihez készített kommentárt. A zsoltár kommentárját a magyar szombatos fordító Péchi Simon is használja.

73 Id részletesen Gánóczy im. 79. old. Aratus, Arianus, Ciceró, Curtius Rufus, Démoszthenész, Dio Cassius, Ennius, Epimeidész, Gellius, Homérosz, Iuernalis, Livius, Lucanus, Metaszthenész, Plinius, Plutarkhosz, Pomponius Mella, Statius, Strabo, Suetonius, Tacitus, Vergilius, Xenophón.

74 Gánóczy im. 80.

75 Részletesebben ld. Calvin Theological Journal (1981) 149-205.

76 Peres im. 55.o.

77 Aquinói Tamás *Catena Aureája* a legjobb középkori összegzés, de ezt követően maga is végig kommentálta az újszövetséget. Kálvin és Tamás viszonyáról ld. részletesen Arvin Vos: Aquinas, *Calvin and Contemporary Protestant Thought*, Washington 1985. Az ő véleménye szerint nincs nagy különbség a két ember között.

Kortársait vitatkozva ugyan, de bőségesen idézi: Guillaume Budé (1467–1540), Martin Bucer, és Luther Márton stb. sokat szerepel az idézési listáján. Úgy tűnik tehát, hogy elsősorban kortársai előtt akar tekintélyt szerezni azzal, hogy nem csak idézi őket, hanem vitatkozik is velük.

AZ ÍRÁS AKTUALIZÁLÁSA

Kálvin magát Szt. Pál helyébe képzele, aki a hit és a tanítás szempontjából a hit analógiáját adja, és ezzel teszi érthetővé és fontossá a kortársai számára az írásokat. A tipológiai egzegézist főleg az ószövetségi szövegek magyarázataiban alkalmazza, de az ószövetségi szövegeknek sok esetben csak a történeti állításait ellenőrzi le, legtöbbször Josephus Flavius és Eusebius segítségével. A szövegmagyarázat, úgy tűnik, csak a dogmatika szolgálója. Nem vonakodik a szövegmagyarázataiból tantételekre vonatkozó következtetéseket levonni, sem katolikus vagy lutheránus tantételekkel vitatkozni. Ez esetekben szívesen utal az eredeti héber vagy görög szövegre, hogy filológiai érveléssel is alátámassza vagy az antik tekintélyekkel erősítse meg saját nézetét, de ha ez nem megfelelő, akkor saját véleményét a tekintélyek fölé emeli. A Római levél szinte kínálja a morális érveléseket, Kálvin ki is használja ezt a lehetőséget. Különösen finom Róm. 2,1-hez fűzött magyarázata, ahol megkülönbözteti a „krinein” (ítélni) és a „katakrinein” (kárhozthatni) szavakat, utalva a görög nyelv szójátékára. „Közismert az az általános felfogás, hogy akik mások életvitelét megítélik, azok a maguk állítják fel önmagukra nézve az ártatlanság, mértékletesség és az összes erények törvényét.”⁷⁸ Talán érdemes lenne egy külön tanulmányban összevetni Római levél kommentárját más, ebben a korban született katolikus és lutheránus kommentárokkal.

A Tesszaloniki levél kommentárját korábbi iskola-mesterének és párizsi latin-tanárának, Mathurin Cordiernek ajánlotta (1480–1564)⁷⁹. Ebben a levélben Pál és az egyházközség kapcsolatát példaértékűnek tartja és saját korára is alkalmazza: „Elvégre minden jó lelkipásztornak gondot kell fordítani arra, hogy ne csupán örömmel végezze szolgálatát, ne egyszerűen a legjobb képességeit vesse latba, hanem amennyire csak rajta áll, minden akadályoztatást távolítson el a pályafutása útjából.”⁸⁰

Nála az ószövetségi választott nép minden esetben az egyház előképe. Ezzel is a Pál-féle modellt követi, aki számos ószövetségi helyről mutatta ki, hogy az Jézusra vonatkozik. Amint a választott nép sem saját erejéből, hanem Isten kegyelméből vált igazzá, úgy a genfi egyházban lévő hallgatóinak is megparancsolja, hogy egyes-

78 Kálvin J.: A Római levél magyarázata Ford. Rábald Gustzav lektorálta Nagy Barna Bp., 1954. 33. old.

79 Le Coultre, J.: *Mathurin Cordier et les origines de la pédagogie protestante dans les pays de langue française*, Genève 1926.

80 Kálvin, J.: Kommentár Pál apostol Thesszalonikabeliekhez írt leveleihez Aethernitas 2003. 26. old.

egyedül Krisztus kegyelméhez ragaszkodjanak, és ne cselekedeteik alapján akarjanak megigazulni. A tökéletes egyházakat a Pál által megrajzolt igaz egyházhoz hasonlítja, de a katolikusok (pápisták) az izmaelitákhoz és a Hágár követőihez hasonlók szerinte.⁸¹ Sára, Izsák, Hágár, Izmael alakját és Káin és Ábel alakját is tipológiailag értelmezi. Az evangélium egyháza és a pápa egyháza Kálvin számára ellentétesek. Amikor az ószövetségi intő példákat magyarázza az 1Kor 10,6–13-ban,⁸² akkor azt kertelés nélkül a genfi gyülekezetre alkalmazza, a negatívumokat természetesen a pápás egyházra, amelyben a bálványimádás és a szakadás felütötte a fejét.⁸³

Ez az oka, hogy a tipológiai magyarázatot Kálvin a védelmébe veszi, és mondanivalója kifejtésére használja az *imago* (kép), a *picta tabula* (festett tábla), a *figure a species* (előkép, jegy), a *documentum*, a *representare* (jelképez), a *delineare* (rajzol) *ob osculos ponere* (a szemünk elé helyez) kifejezéseket. Ennek persze az lesz a következménye, hogy a szövegben található járulékos dolgok alkalmazásától mindig eltekint, hogy probléma nélkül alkalmazza a szöveget. Ennek a módszernek a megalapozását adja a P. R. Olivetanus bibliafordításához⁸⁴ írt előszóban: „Nem volna-e lehetséges és elgondolható, hogy Isten ma is ugyanúgy választ magának tanítványokat, ahogyan egykor a mezőről elhívott pásztorokat prófétául, hajókról halászokat apostolokul?”⁸⁵ Kálvin a maga prédikatori tekintélyét ezért alátámasztja azzal, hogy Farel és Bucer szinte erőnek erejével kényszerítették őt a prédikatori és a lelkipásztori feladata gyakorlására. Ez egyfajta emberi beiktatás egy egyházi tisztségbe (466,467).

81 Gánóczy im. 85.

82 „6Ez mind intő példa lett számunkra, hogy ne kívánjuk a rosszat, mint ahogy ők megkívánták. 7Ne legyetek bálványimádóvá, mint néhányan közülük, ahogy az Írás mondja: "Leült a nép enni, inni, aztán fölkelt táncolni". 8Ne is vétsünk a tisztaság ellen, mint némelyek közülük, ezért egyetlen nap huszontháromezren meghaltak. 9Ne kísértjük az Urat, mint néhányan kísértették, ezért kígyók pusztították el őket. 10Ne is zúgolódjatok, mint néhányan zúgolódtak, ezért lesújtott rájuk a pusztító angyal. 11Mindez előkép a számunkra, a mi okulásunkra írták meg, akik a végső időkben élünk. 12Aki azt hiszi, hogy áll, ügyeljen, nehogy elessék. 13Eddig emberi erőt meghaladó kísértés még nem ért titeket. Hűséges az Isten, erőtkön felül nem hagy megkísérteni, hanem a kísértéssel együtt a szabadulás lehetőségét is megadja, hogy kibírjátok.”

83 Gánóczy im. 85.

84 Pierre-Robert Olivetan (lat. Olivetanus, megh. 1538) Kálvin unokatestvére volt, vele tanult Orleansban. Ő hívta fel Kálvin figyelmét a Biblia és az egyházi dogmák közötti különbségre. Olivetan ismerte Lefèvre d'Étaples latinból készült francia bibliafordítását. Előtte Guyard Molins már készített nemzeti nyelvű bibliafordítást. Ő korrigálta a valdens kéziratokat és készítette elő az 1535-ben megjelent első francia nyelvű Biblia kiadását. Később héber és görög nyelvről is fordított. Ez a „valdens” bibliakorrekció három évig tartott, Kálvin is javított rajta. 1588-ban a genfi igehirdetők és professzorok ezt a francia változatot fogadták el, s így minden későbbi újrafordításnak ez lett az alapja. *La bible qui est toute la sainte escripture, en laquelle sont contenues la vieil testament et le nouveau, translatez en Francoys*, Neuchâtel 1535; *Le Psalmes de David. Translatez d'Ebriou en Francoys. Les Livres des Salomoh. Le Proverbs, l'Ecclesiaste, Le Cantique des cantique. Translatez d'Ebriou en Francoys*, 1537/38; *Le Nouveau Testament*, 1538.

85 Idézi Gánóczy im. 86.

Szeretném megjegyezni, hogy ennek az elvnek a hatástörténetéhez tartozik, hogy gyakorlatilag minden, a történelmi protestáns egyházzal levált kis-egyház ugyanezt a logikát alkalmazta. Mivel a történelmi múlttal rendelkező egyházakban könnyű volt kimutatni eltéréseket az evangéliumi követelményektől, mindegyik induló kisegyház, amelynek még nem volt alkalma felróható hibákat elkövetni, ugyanezt a retorikát alkalmazta.

Kálvin érthetően nem foglalkozik még az egyes bibliakönyvek szerkesztési és irodalmi kritikájával és részletesen nem elemzi a bibliai műfajokat sem. Mikeás kommentárjában a következőket írja: „Egyébként ez a felirat fenyegetésekről szól, ez azonban a könyv tartalmának csak egy részére jellemző.”⁸⁶ Ennek kapcsán eszébe nem jutna elemezni, hogy talán a könyvet nem egyszerre írták. Ez a szerkesztéstörténeti érdeklődés csak később jelentkezik a bibliatudományban. Hasonlóan kevés információja van az edomiták és a zsidók kapcsolatáról, bár felveti Abdiás könyvében, hogy miért éppen csak Edom ellen prófétál a szerző, de a választ a Zsolt 137,7-ben találja meg, ugyanakkor óvakodik attól, hogy datálja a könyvet, amely bizonyos történelmi óvatosságra vall.⁸⁷ Jónás próféta könyvéről megállapítja történelmi könyv, másrészt tanító könyv, de mindenképpen életrajzi munkának tartja. Nagyon meghatóak Jónás 1,7–10 versek kommentárjai, ahol a megfutamodott próféta felfedi a bűnét. Nem állja meg, hogy ne aktualizálja a magyarázatát amikor a bűnök kisebbitéséről szól: „A pápás egyházban különböző módokat találtak ki, amelyekkel tisztára akarják magukat mosni Isten előtt.”⁸⁸ Ez inkább Luther szájába illő magyarázat. Amikor Jónást elnyeli a cethal, aki az Isten oda rendelt, nem csodálkozik, mindössze a hal azonosításával foglalkozik G. Rondeletus alapján⁸⁹. A Jónás könyv végén Kálvin Jeromossal is vitába száll, amikor az Jónás dacosságát védi.⁹⁰ De oda nem jut el, hogy prófétai novellaként a bezárkózó honfitársai kritikájának fogja fel Jónás próféta könyvét. Ámosz próféta könyvének magyarázata esetében Damaszkusz vétke egyszerűen és történelmietlenül negatív morális példává válik, mert Kálvinnak nincs elegendő történelmi információja erről a korszakról⁹¹. Jól próféta könyvének magyarázata kapcsán felfigyelhetünk arra, hogy 1,4 mondatban szereplő héber szavak a sáska különböző fejlődési állapotaira vonatkoznak. Kálvin igyekszik ezt visszaadni, és nem azonosítja más rovarokkal. A magyar

86 Kálvin: *Magyarázat Mikeás próféta könyvéhez*, ford. Dr. Tóth Kálmán Bp., Kálvin kiadó 2003.

87 Kálvin J.: *Magyarázat Abdiás és Jónás próféta könyvéhez*, ford. Dr. Tóth Kálmán Bp., Kálvin kiadó 2002. 8.old.

88 Uo. 71. old.

89 Uo. 94–95. old.

90 Uo. 151. old.

91 Kálvin J.: *Magyarázata Ámosz próféta könyvéhez*. Ford. Dr. Tóth Kálmán Bp., Kálvin kiadó 2002. 15–17. old.

fordításban viszont ez szerepel: „Amit a hernyó megvetett, megette a sáska, amit a sáska meghagyott megette a szöcske, amit a szöcske meghagyott, megette a cserebogát. Kálvin sáska, (ler) rágó, sáska hernyó szavakat választ, hogy közelítse a maga héberből készült fordítását az eredeti szöveg felé.⁹²”

KÁLVIN BIBLIAÉRTELMEZÉSÉNEK VITATOTT PONTJAI

Az alábbi témákban természetesen a saját katolikus nézőpontomból vizsgálom Kálvin vitatott bibliai helyeinek értelmezését, de jórészt Gánóczy tanulmányát követve igyekszem kerülni a korábbi konfesszionális viták stílusát, mely katolikus részről is igen éles volt, és éppen ezért legtöbbször csak egzegetikai technikákra utalok.

A fentebb említett tipizálás igen gyakran társult sértő kritikával. Már az *Institutióban* is földbe döngető retorikával támadja a katolikus misét. „Ezekkel és hasonló találmányokkal kísérelte meg a Sátán, mintegy ráborított sötétséggel, elhomályosítani és beszennyezni Krisztus szent vacsoráját, hogy annak tiszta gyakorlása ne maradjon meg az egyházban. De a borzasztó utálatosságnak tetőfoka az volt, mikor jegyet eltávolította, hogy általa nem csak elhomályosodjék és felforgattassék, hanem teljesen feledésbe menvén és eltöröltetvén megsemmisüljön és az emberek emlékezetéből kiessék....” Ebben a mondatban konkrét bizonyítás nem fogalmazódik meg, de az ellenfél pocskondiázása annál erősebb. Az efféle érzellemmel fűtött retorikus támadás nem idegen az *Institutió* többi részétől sem. Ámbár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a katolikus protestáns vitairodalom ezt a stílust folytatja és a magyar Pázmány Péter is átveszi és alkalmazza a hasonló lejárató technikákat. Sőt, alább utalni fogunk arra is, hogy a Biblia magyarázataiban Kálvin visszafogottabb az ellenfél gyalázásában.

Az egzegetikai munkákban is ott mutatkoznak meg a gyenge pontok, ahol teológiájának sarkpontjait védi. Úgy tűnik, nem csupán a bibliai kijelentés ihleti, hanem egy már előzetesen megfogalmazott reformátori tétel alapján egyoldalúan vagy céljainak megfelelően magyarázza a bibliai szöveget.

a. Az isteni kiválasztás

Kegyelemtani kérdésekben a reformáció számára fontos forrás Szent Pálnak a rómaiakhoz írott levele. Kálvin a következő passzust szereti idézni a 11 fejezetből predestinációs tana alátámasztására „5 Így most is akad valamennyi a kegyelmi kiválasztás alapján. 6 S ha kegyelem alapján, akkor nem tettek fejében, különben a kegyelem már nem volna kegyelem. 7 Hogyan állunk hát? Amit Izrael keresett, nem érte el, de a választottak elérték. A többiek megátalkodtak, 8 ahogy írva van: Isten mindmáig

92 Kálvin J.: Magyarázata Jóel próféta könyvéhez ford. Dr. Tóth Kálmán Bp., Kálvin kiadó 1999. 11.old.

érteni nem tudó lelket és nem látó szemet, nem halló fület adott nekik.” A hozzáfűzött magyarázat szintén nem mellőz némi földbe döngölős retorikát, amely mint korábban mondtam a kor sajátja volt, hiszen nem higgadt akadémiai teológiai konferenciáról volt szó, hanem egyházakat szakító nézetek hatásos propagálásáról.

Kálvin a következőket mondja: „Ha vissza kell térnünk a kiválasztás rendjéhez, hogy nyilvánvaló legyen, nem máshonnan, hanem Isten pusztá bőkezűségéből származik a mi üdvösségünk, akkor azok, akik ezt tagadják, gonoszul elhomályosítják azt, amit hangos szóval és ünnepelve kellene dicsőíteniük és gyökerestül tépik ki magát az alázatot...”

Az isteni kiválasztás nyilvánvaló alapja, hogy Isten az ember érdemeit előre is ismeri. Kálvin alapvetően Augustinus kegyelemtanából indul ki, de a Róm 9,14–18 egyedi magyarázatát adja és ebből vezeti le a kettős predestinációs elméletét. Gánóczy kritikája ezzel kapcsolatosan megszívlelhető. *„Abból az előfeltevésből kiindulva, hogy nem minden ember kap meghívást az üdvösségre, Kálvin egy csúsztatással azokat a locusokat veszi elő, amelynek jelentéséből nem lehet levezetni semmilyen univerzális, egyetemes üdvakaratot, mert az evangéliumnak az üdvösségre szükséges elfogadása a Szentlélektől függ, aki csak kevés emberben munkálkodik”*⁹³. Úgy tűnik, Kálvin kicsit szűken értelmezi a Róm 11 jelentését, amely „nem Izrael részleges vagy egyetemes elvetésére utal, amely már öröktől fogva elhatározott, hanem Isten Irgalmának és szeretetének elfogadását célozza”⁹⁴ Hasonlóan problémás a Róm 9,16 értelmezése is. „Nem azé, aki akarja, vagy aki fut, hanem a könyörülő Istené”, ti. az érdem. Kálvin véleménye szerint Pál itt a jócselekedetek elvakult szentjeivel fordul szembe. Leleplezi látszatjóságukat és gonosztságot tételez fel a jóság mögött. Messzire vezetne, hogy feltárjuk, hány író és költőt ihletett ez a téma, hogy a látszólag jó ember, vagy a szigorú erkölcsű gonoszát leleplezte, érdekes módon ezek között sokan tartoztak a szigorú kálvini ihletésű puritán iskolák tanárai közé. Vagyis ennek a szemléletváltásnak, túl a teológiai vitákon, negatív következményei is voltak.

b. A megigazulás

Érdekes és számomra mindenképpen pozitív, ahogyan Kálvin a Római levél mellé emeli a Luther által elvetett Jakab levelet (2,24) és annak a szemléletmódját: „Látjátok tehát, hogy az embert a tettek teszik igazzá, nem a hit egymagában.” Talán Jakab látja a legjobban, hogy a szavak és a tettek, a hitvallás és a hitből fakadó élet ellentmondása az

93 Gánóczy im. 100.

94 Gánóczy im. 100–101.

egyik legveszélyesebb keresztényi torzulás. Ezért a hit és a cselekedetek dilemmájának egy egész szakaszt szán a levelében (2,14–19).⁹⁵

Erről Kálvin nézetét Gánóczy a következőképpen foglalja össze. „A jócselekedetek a reformátor számára is fontosak, de csupán a megismerés és nem a lét területén.”⁹⁶ Kálvinnál a lét és a megismerés összekapcsolása problémás terület. Talán ebben a kérdésben befolyásolta nézetét a genfi libertinusokkal folytatott, nemcsak teoretikus, hanem várospolitikai vitája is. A libertinusok szélsőségeire maga is mintha szélsőséggel válaszolna. A tét, hogy az említett szélsőséges csoportok elzüllesztik Genfet, vagy Kálvin a maga szigorú keresztény sztoicizmusával felemeli a várost. Véleményem szerint Kálvin rövid távú győzelme és sikere értékes lépés, de az elmélet hiányosságai nemcsak a kötelességmorál erősödéséhez, hanem könyörtelen puritanizmushoz vezetnek. Kálvin a Róm 7,14–25-öt is túlságosan drámaian értelmezte. Az „Ádám árnyékában leledző ember” előtérbe állítása jó alkalom arra, hogy folyamatosan az ember hibáit és gyengeségeit ostromolja, és döntéshozóként, városi tekintélyként a táncot és a zenét, a szórakozást száműzze a városból. Kicsit utánozva a reformátorok patetikus stílusát azt mondhatjuk, hogy ennek következtében a világra Isten színes ege helyett ezután Kálvin fekete talárja borul.

c. Az egyház vezetője

Kálvinnal az egyházi vezetőkről alkotott elképzelésnek igen tiszteletreméltó szempontja erősödik meg, hogy ti. az egyházi vezetők Krisztus munkásságát és szerepét képviselik. Ez a nézet a katolikus egyházban hangsúlyossá csak a II. Vatikáni zsinat után vált. Kálvin viszont meglepő nyitottságot mutat az egyházi rend (*ordo*) katolikus értelmezése iránt, igazából csak a katolikus tanító hivatalnak a Krisztusra való közvetlen és radikális visszavezetése ellen tiltakozik. Itt Kálvin érvelését a korinthusiak vitájából vezeti le (1Kor 3,6–22), ahol egyesek Péterrel, mások Pállal, ismét mások Apollóval tartanak, és így megosztottá válik Krisztus. Kálvin ezt a képet a tipológiai magyarázat segítségével saját egyházára alkalmazza, arra a kérdésre viszont nem ad választ, ki

95 *”Testvéreim, mit használ, ha valaki azt állítja, hogy van hite, tettei azonban nincsenek? Üdvözítheti a hite? 15Ha valamelyik testvérnek nincs ruhája és nincs meg a mindennapi tápláléka, 16és egyiketek így szólna hozzá: "Menj békében, melegedj, és lakjál jól!", de nem adnátok meg neki, amire testének szüksége van, mit használna? 17Ugyanígy a hit is, ha tettei nincsenek, magában holt dolog. 18Azt is mondhatja valaki: "Neked hited van, nekem meg tetteim." Ha tettek nélkül megmutatod nekem a hitedet, tetteim alapján én is bebizonyítom neked a hitemet. 19Hiszed, hogy csak egy Isten van, s jól is teszed. Am ezt a gonosz lelkek is hiszik, mégis remegnek.”*

96 Gánóczy im. 104.

dönti el, hogy ki az igazi Krisztus követő.⁹⁷ Ez annál inkább meglepő, mert a történelmi múltba visszatekintve Kálvin nem vitatja az egyházvezetői funkciók jogosságát az őskeresztény egyházban és a patrisztikus korban. Ez a korlátozás kifejezetten a római pápa ellen irányul. Olyan magasra helyezi és oly közvetlenné teszi Krisztus tanító és egyházvezető funkcióját, hogy azzal minden egyházi intézményt és hivatalt fölöslegessé tesz. Az viszont kérdés lehet, hogy ez a szemléletmód megfelel-e a páli szakaszok intenciójának és Pál saját gyakorlatának, hiszen az apostol maga is rendelt egyház vezetőket a közösségek fölé. Kálvin szinte mellőzi, vagy sajátosan magyarázza azokat a szakaszokat, amelyek a püspök alkalmasságának kritériumaira vonatkoznak (Mt 16,18–19 Lk 22,31–32, Jn 21,15–17) illetve amelyekre a Péter elsőségének katolikus tétele épül (megjegyezzük, a későbbi protestáns biblikusok ezt a nézetet finomították, és a Péteri elsőség és a jurisdictio primátus között állapítottak meg szakadást).

d. Az úrvacsora

Erről a kérdésről hagyományosan a 1Kor 11,23-24 Mt 26,26-30 Mk 14,22-24 Lk 22, 17-20 és Jn 6,46-58 szakaszok magyarázata kapcsán tanít. A legfőbb feladat és cél a szentségek Krisztustól való alapításának megállapítása. Kálvin a színek alatti reális prezenciában hisz, de fontosnak tartja követni az Úr pedagógiáját, és nem csak egyetlen szín alatt, hanem mindkét szín, a kenyér és a bor színe alatt is venni az Urat. Ez nem magáncélú vacsora, hanem közösségi cselekedet, amelyet nem végezhet látványként egyvalaki, hanem ennek az áldozatnak Krisztus egyetlen áldozatának ismétléseként a közösség központjában kell állnia⁹⁸. A „transsubstantiatio” tana ellen tiltakozik, meg kell azonban jegyezni, hogy a katolikusok és a protestánsok eltérő filozófiai alapon közelítik meg az átlényegülést, vagy szentséggé alakulás kérdését. Ezt a szentséget csak hívő veheti és hívő létesítheti, az „ex opere operato” elképzelést Kálvin elveti. Kálvin emiatt tagadja meg a hitetlenektől és a bűnösöktől az Úrvacsorát (*manducatio impiorum*), és a Zwingli-féle elképzelést vallotta a *manducatio* és a hit közé egyenlőséget tévén.⁹⁹

KÁLVIN EGZEGETIKAI TELJESÍTMÉNYE

Kálvin írásai olyan sokfélék, mint amilyen összetett a munkássága. Philip Schaff tíz csoportba sorolta őket, amelyeket jobb híján érdemes elfogadni (bár nem mindegyik

97 Gánóczy im. 107.

98 Gánóczy im. 109.

99 Gánóczy im. 112–113.

találó). Ebben a tanulmányban, mint már jeleztük elsősorban az exegetikai írásokat vizsgáljuk, illetve ezeknek a magyar fordítását tekintjük át részletesebben. Hittani munkái jórészt a dogmatika kategóriájába tartoznak, de módszere nem felel meg sem a korábbi, sem a mai szisztematikus teológiai írásoknak. Polemikus és apologetikai írásai igen összetettek és több alcsoportba oszthatóak, aszerint, hogy kik ellen irányulnak. A római katolikus egyház ellen, az anabaptisták ellen, a libertinusok ellen, az antitrinitáriusok ellen, a predestináció tanának védelmében írott dolgozatok. Az úrvacsora tanának védelme, egyháztani és liturgikai művei. Prédikációk, Kisebb értekezések: Levelek szám szerint 4271, amelyeket mint érdekes kor dokumentumokat a történészek szeretnek igazán. Költői művek, ezek egy része ismert az egyházi himnusz kötetben. Magyarul Kálvin teljes publikációiból az egyházi igények és lehetőségek esetlegességei szerint adtak ki műveket.¹⁰⁰

Kálvin egzegézisének vizsgálatakor nem mindegy, hogy milyen megközelítésből végezzük azt. Ha a Római levél kommentárját a mai tudományos nézőpontból nézzük, akkor számos kritikát találhatunk benne. Ha csak a filológiáját és a hermeneutikai technikáját vizsgáljuk, akkor is csak a múlt meghaladott kiválóságai közé kell sorolni. Ha a bibliamagyarázatának hatását vizsgáljuk, akkor meg kell megkülönböztetünk a maga korában és az általa létrehozott egyházban kifejtett hatást.

Először is kommentárjai nem azonos szintűek: a latin nyelvűek inkább humanista műveltséggel rendelkezőknek íródtak, míg a francia nyelvűek és a bibliai prédikációi inkább az egyszerű népnek. Úgy tűnik, hogy míg az *Institutióban* polemikusan értelmezi a bibliai helyeket, a kommentárjaiban sokkal kevesebb konfesszionális

100 **Kálvin magyarul:** Az egyház megreformálásának szükségességéről, ford. Ceglédi Sándor, Pápa, 1906. Értekezés az ereklyéről, ford. Ceglédi Sándor, Pápa, 1907. Sadolet bíboros levele a genfi tanácshoz és néphez Kálvin válaszával, ford. Ladányi Pál, Pápa, 1907. Psychopannychia, ford. Rábold Gusztáv, Pápa, 1908. A Szentháromság igaz hitének védelme a spanyol Servet Mihály borzasztó tévedéseivel szemben, ford. Tari Imre, Pápa, 1909. A tridenti zsinat határozatainak cáfolata, ford. Rábold Gusztáv, Pápa, 1909. Kálvin kisebb művei a rendszeres teológia köréből, ford. Czeglédy Sándor, Pápa, 1912 (A genfi egyház kátéja, Az egyházi könyörgések alakja, A sákramentumok kiszolgáltatásának s a házasság megszentelésének módja, A betegek látogatásáról, Hitvallási formula, Franciaország református egyházainak hitvallása, Rövid értekezés az úrvacsoráról, Kölcsönös megegyezés a sákramentumok ügyében, A sákramentumokra vonatkozó kegyes és igaz hitnek második védelme Westphal Joákhim rágalmai ellen, Az úrvacsora alkalmával a Krisztus testében-vérében való igaz részesedésről, Az emberi akarat szolgaságáról és szabadulásáról szóló tannak helyes és igaz védelme kapmeni Phigijs Albertnek rágalma ellen). A hitvallás tanítása a genfi egyházban, ford. Patay Lajos, in: Patay Lajos: Kálvin valláspedagógiája, Pápa, 1935. Az eleve elrendelésről, ford. Szabó Piroska, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. Tanítás a keresztyén vallásra, ford. Békési Andor, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1991. A filippiekhez írt levél magyarázata, ford. Nagy Sándor Béla, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1992. A keresztyén vallás rendszere I—II., Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995. A genfi egyház kátéja, ford. Czeglédi Sándor, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1998. A genfi akadémia törvényei, ford. Antal Géza, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1999.

ellentétre épített kirohanást találunk. Kálvin hívó emberként olvassa az Isten igéjét és kommentárjainak célja az, hogy a genfi hugenotta menekült polgárokból és a többi genfi polgárból új műveltségi csoportot alkosson. Sőt, a kommentárjai ajánlásainak tanúsága szerint ugyanezt szeretné elérni a fejedelmek és híres férfiak segítségével a felsőbb osztályokban is. Az oktatás és nevelés segítségével egy új keresztény-humanista műveltségi modellt próbál megvalósítani, és ennek hatékony eszközei a kommentárjai is. Legtöbb kommentárja az élő beszéd stílusához áll közelebb, mivel beszédeinek lejegyzéseiből, esetenként átdolgozásaiból keletkeztek.

A humanista műveltséget a népnyelvre fordított Biblia olvasásával és népnyelvű magyarázatával akarta krisztianizálni. Mivel Kálvin csak élete végén lett genfi polgár, úgy tűnik az azonos műveltségi csoport megteremtése igen fontos volt népszerűsége megőrzéséhez. Másrészt az Institutióban vitatkozva fejtette ki álláspontját a nagy teológiai témákról, a kommentárokból viszont Isten Igéjének eminens tanulójaként mutatkozik be, aki tekintélyi tanítójaként is a bibliai hívó ember típus létrehozásán fáradozik.

Katolikusként olvasva kommentárjait azt kell mondani hogy viszonylag kevés az a szakasz, amely zavarja a konfesszionális hovatartozást. Kálvin munkái közül – főleg a II. Vatikáni zsinat után – a legkevésbé problematikus írásnak a bibliamagyarázatai számítanak. Csak sajnálni tudja az ember, hogy nem sikerült a katolikus megújulás vezéralakjává tenni Kálvin Jánost.

KÁLVIN KOMMENTÁRJAI MAGYARUL

Kálvin írásai közül a bibliakommentárok igen töredékesen jelentek meg magyar fordításban. A régi magyar teológusok latin nyelven vitatkoztak Szegedi Kis István *Tabulae analiticae* (Schaffenhauseen 1592) ezért nem közvetíti a magyar híveknek az evangéliumharmónia magyarázatát. Komáromi Csipkés György *Analysis Epistolae Pauli ad Hebreos* (Debrecen 1677) talán csak az ezt olvasó lelkészeket keresztül juthatott el a magyar hallgatósághoz. Koren Pál békéscsabai lelkész templomi bibliai magyarázataiban (Gyoma 1896) áttételesen, de már megjelennek a Kálvin kommentárok magyarul is.

Kálvin bibliamagyarázatából később is csak esetlegesen a református egyház igénye és lehetősége szerint az esetlegesség alapján születtek fordítások, legtöbbje eléggé

régen¹⁰¹. Örvedetes, hogy Ószövetségi kommentárjainak magyar fordítása az újabb időkben már megjelent¹⁰². Külön öröm, hogy Nagy Barna megmentette Szabó András sokáig csak kéziratban fekvő Zsidó levél kommentár-fordítását, amelyet a gyakori átdolgozások miatt, lehetett volna az ő neve alatt is kiadni¹⁰³.

A Kálvin kommentárok magyar nyelvű fordításai arányban nem képviselik a megfelelően a Bibliát olvasó és róla prédikáló Kálvint. Pedig ezekben a műveiben tett megállapításai sokkal egyetemesebbek, és egy olyan gondos bibliás lelkipásztor képét festik, aki minden erejével a bibliás hívő ember személyiségének kialakításán fáradozik. Ezt katolikusként azért kell hangsúlyoznom, mert az időközben megváltozott katolikus Biblia használat ezt az olvasói hozzáállást a II. vatikáni zsinat után még csak javította.

Dr. Bihari Nagy Mihály ezt írja a Kálvin-fordítások történetében a kommentárok fordításáról:

„Csakfélig ismeri Kálvint, aki csak az *Institutiót* ismeri, de az *Institutiót* is félre ismeri, aki az írásmagyarázó Kálvint, az exegetát és igehirdetőt nem ismeri.”¹⁰⁴ Ennek tudatában a Református Egyházi Könyvtár szerkesztősége már az első világháború előtt lefordíttatta Kálvin újszövetségi kommentárjainak jelentős részét¹⁰⁵, de az 1914-ben kitört háború miatt ezek nem jelenhettek meg. Egy negyed évszázaddal később, a második világháború előestéjén indult egy újszövetségi kommentársorozat Erdélyben, Dávid Gyula székelyudvarhelyi lelkipásztor és teológiai magántanár szerkesztésében. Az elkészült fordításokból az *Evangéliumi Harmonia* (4 k., 1939-1942), az Apostolok Cselekedeteiről írt könyv (2. k., 1941-1942) és a két Timóteushoz írott levél jelenhetett

101 *Kálvin János magyarázata az Apostolok Cselekedeteihez*. Ford. Szabó András. Székelyudvarhely, 2 kötet. 1941. 1942. *Kálvin J. magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott Evangéliumához*. Ford. Rábold Gusztáv. 4 kötet. Székelyudvarhely, 1939, Székelyudvarhely, 1940, Kolozsvár és Budapest, 1941, Kolozsvár és Budapest, 1942, *Kálvin J. magyarázata Pál apostolnak Timotheushoz írt leveleihez* Ford. Szabó András. Odorhei-Székelyudvarhely, 1939, *Kálvin J. Filemon levélhez írt magyarázata*. Ford. Róka Lajos és Tánzos Dezső. In: RE 5 (1953) 17. sz. 15 sköv. p. *Kálvin János magyarázata az Apostolok Cselekedeteihez*. Ford. Szabó András. Székelyudvarhely, 2 kötet. 1. k. (1–12. f.) 1941. 304. p.; (13–28. f.) 1942. 324. p. *Kálvin J.: A Római levél magyarázata*. Ford. Rábold Gusztáv, átdolg. Nagy Barna. Budapest, 1954, *Kálvin J.: A rómaiakhoz írott levél magyarázata*. Ford. Csizmadia Lajos. 1954.

102 *Kálvin János: Magyarázta Jóel próféta könyvéhez* Kálvin kiadó Bp., 1999. *Kálvin János: magyarázata Ámosz próféta könyvéhez* Kálvin kiadó Bp., 2002. *Kálvin János: magyarázata Abdiás és Jónás próféta könyvéhez* Kálvin kiadó Bp., 2002. *Kálvin János: Magyarázata Mikeás próféta könyvéhez* Kálvin kiadó Bp., 2003. *Kálvin J.: Pál apostol levele Filemonhoz*. Ford. Szabó András. In: RSz 81 (1988) 55–62. p. *Kálvin J.: „Mindenkör örüljete.” Pál apostol filippibeliekhez írott levelének magyarázata*. Ford. Dr. Nagy Sándor Béla. Budapest, 1986.

103 *Kálvin J.: A Zsidókhöz írt levél magyarázata*. Füg.: 1) Három prédikáció Melkisédek történetéről. 2) A 110. zsoltár magyarázata. Ford. Szabó András, átdolg. Nagy Barna. Budapest, 1964.

104 Nagy Barna: Kálvin kommentárjai magyar nyelven. RE I (1949) 18. sz. 3. p.

105 Jó lenne tudni, hol őrzik a kéziratok, illetve meg vannak-e?

csak meg, mielőtt a háborúval járó papírkorlátozás majd a háborús események a további kötetek kiadását megghiúsították. A már kiadott köteteknek második, facsmile kiadása a közelmúltban jelent meg, a kiadó feltüntetése nélkül. (Kálvin magyarra fordított kommentárjait a 4. sz. melléklet sorolja fel.)

A második világháború után új életre ébredező Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Sajtóosztálya tervbe vette Kálvin összes újszövetségi kommentárjainak kiadását, hogy ezzel többszázados mulasztást pótoljon. Nagy Barna tudósítása szerint készen volt a János evangéliumához, a Római, Galata, Efézusi levélhez írt kommentár fordítása Rábold Gusztávtól, a két Korintusi levél és a Zsidókhoz írt levél magyarázatának fordítása pedig Szabó Andrástól. A készen lévő fordítások revíziójával és sajtó alá rendezésével Nagy Barna lett megbízva. A dicséretre méltó kezdeményezés azonban csakhamar elakadt. Az egyház számára kedvezőtlen politikai légkörben csak a Római levél magyarázata (1954) és a Zsidókhoz írt levél magyarázata (1964) jelenhetett meg.

Kálvin kommentárjaiból szemelvényeket többen is fordítottak. A legszorgalmasabb fordítók a huszas években dr. Máthé Elek és Budai Gergely, az ötvenes években Róka Lajos és Tánzos Dezső voltak. E részfordítások pontos felsorolása megtalálható az általam összeállított magyar nyelvű Kálvin-bibliográfiában, a *Bibliographia Calviniana Hungarica*-ban. (Továbbiakban BCH)⁹⁷

Hörcsik Richárd hívta fel a figyelmet Dr. Nagy Barna¹⁰⁶ Kálvin-kutatóra és -fordítóra, halálának 85 évfordulóján¹⁰⁷. Szerencsére a Római levelet valamint a Zsidó levelet is kiadta, bár csak azt jelzi, hogy ő átdolgozta Rábold Gusztáv művét, de gyakorlatilag ő fordította. Mind az alapképzése, mind a motivációja képessé tette a munkára. Talán a szisztematikus érdeklődése miatt sok ilyen művet fordít le magyarra, és csak később kezd biblikus művek fordításába, de eredeti latinból fordít, és figyelembe veszi a kommentárok francia fordításait is. Kálvin esetében ez különösen fontos, hiszen saját francia nyelve és a genfi francia dialektus nem mindig találkozott egymással, nem különben a modern franciával. Nagy Barna nehéz időben Kálvint akart adni a kálvinista lelkészeknek, és

106 Nagy Barna (1909. 05. 15 Sárospatak – Budapest 1969. 09. 17) Apja Nagy Béla (1877–1939) teológiai tanár. 1929-30 Montpellierben Bergson filozófiáját tanulmányozza és megismerkedik Kálvin teológiájával. Zürichben Brunnert hallgatva lesz szisztematikus. 1933–34 Bonn Barth Károly tanítványa. 1936 Debrecenben teológiai doktorátus. 1937 szisztematikai teológia tanár Sárospatakon. 1947-ben a teológia dékánja, majd a Kollégium rektora. EVT amsterdami nagygyűlésén jelen van. A pataki Kollégium megszűnés után Budapestre költözik. 1954 Bp. Theológiai Akadémia Victor János utódjának választja, 1956-ban börtönbe kerül és 1957-ben megfosztják katedrájától „kutató professzorrá”. Kálvin prédikációk kiadását gondozza Baselban, Genfben, Zürichben, Wittenbergben ismertté válik, a Zürichi Egyetem 1968-ban díszdoktorává avatta, egyik magyarországi előadása alatt érte a halál.

107 Ld. részletesen az Interneten is látható tanulmányát Dr. Hörcsik Richárd: Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága, melyet az 1995-os Balatonfüred-i Kálvin konferenciára készített. A konferencia az egyik legjobb számvetés Kálvin magyar recepciójáról. A továbbiakban kérdésben hagyatkozom az ott elhangzottakra.

éppen a nagy reformátor két kiemelkedő munkájának fordításával. Hörcsik Richárd helyesen állapítja meg, hogy halála óta nem akadt követőre.

ÖSSZEGZÉS

Kálvin az Institúciója bevezetésének végén idézi Augustinus 7. levelének egy részletét: „Megvallom, én is azok közül való vagyok, akik gyarapodva írnak és írva gyarapodnak.” Tanulmányom végén igazat kell adnom Karasszon Istvánnak „a magyar nyelven történő Kálvin-kutatásnak megvannak a maga szűk határai. Tény, hogy ha valaki professzionálisan foglalkozik Kálvin személyével, műveivel és azok hatásával, akkor bizonyos idő után úgy fog tűnni neki, hogy mindig még egy nyelvvel kevesebbet tud...”¹⁰⁸ Tanulmányom végén magam is ezt az élményt élem át. Korábban ismertem egy Kálvin Jánost, mint vitatott egyháztörténeti alakot a reformáció idejéből. Most ezen tanulmány közben megkezdtem ismerkedésemet egy nem hiba nélküli keresztény emberrel, akiben az Isten Igéje iránti szeretet és odafigyelés igen magas szintű és példa értékű, és mint irodalom elemzőként is figyelemreméltó személy. Most ismerek egy Kálvin Jánost, akivel kapcsolatban úgy érzem egy késői párbeszédet helyesebb a kommentárjain keresztül megkezdni, mint csupán az Institutio állításait vizsgálgatni. Így ugyanis sokkal többet fedezünk fel abból, ami összeköt, mint ami szétválaszt bennünket. Talán érdemes lenne összevetni kommentárjait ebben a korban keletkezett humanista, katolikus és lutheránus kommentárokkal. Ez a közvetlen módszer segítene megérteni a katolikus és reformátort biblikusok módszertani különbségeit és hasonlóságait. Ezért úgy vélem, az egyetemes magyar kulturális érdek is azt diktálná, hogy a többi reformátorral együtt, Kálvin egzegetikai műveiből legalább jelentősebb válogatás szintjén további fordítások készüljenek. Számomra igen öröndetes, hogy a Református Egyházi zsinata úgy döntött, hogy Kálvin már magyarra fordított egzegetikai örökségét kiadják a parokiális könyvtár sorozatban. Ezután már csak egy feladat marad, Kálvin biblia magyarázatát megszerettetni a mai közönséggel.

*Dr. Benyik György
főiskolai tanár (GFHF)*

¹⁰⁸ Dr. Karasszon István: Módszertani problémák a Kálvin-kutatásban – elhangzott az idézett Kálvin konferencián Balatonfüred 199.

